

Rozdział I

WPROWADZENIE DO NAUK PRAWNYCH

1. PRAWO A MORALNOŚĆ

Prawo to zespół norm wydanych lub usankcjonowanych¹ przez państwo i zagwarantowanych przymusem państwowym. Prawo pełni funkcję organizacyjną, ochronną, wychowawczą, represyjną, rozstrzygania konfliktów oraz sprawiedliwościową.

Postępowanie ludzi kształtują też **normy pozaprawne**, np. obyczajowe, religijne, organizacyjne /statutowe/, towarzyskie, moralne. Te ostatnie służą ocenie określonego zachowania jako dobrego lub złego. Normy prawne mają w odróżnieniu od pozostałych najbardziej stanowczy charakter.

Prawo i moralność regulują wiele stosunków społecznych. Niektóre dziedziny zachowania reguluje tylko prawo /np. zasady ruchu drogowego, księgowości, techniczne normy bhp, prawo kosmiczne/ lub tylko moralność /np. relacje pomiędzy rodzicami a dziećmi, donosicielstwo, filantropia/. W pewnych sytuacjach prawo i moralność stykają się /np. w zakresie regulacji prawa karnego/ i niekiedy może między nimi dochodzić do kolizji /np. rozwody, ochrona życia poczętego, kara śmierci, eutanazja/.

Różnice między prawem a moralnością sprowadzają się do tego, że:

- normy prawne pochodzą z ustanowienia przez organy państwa /uzasadnienie tetyczne/, a moralne wiążą z nakazu sumienia w przekonaniu o ich słuszności i sprawiedliwości /uzasadnienie aksjologiczne²/ w związku z czym nie można ich z dnia na dzień ustanowić bądź uchylić;
- normy moralne w większym stopniu niż normy prawne podlegają internalizacji³ w procesie wychowania;
- na straży norm prawnych stoją państwowy aparat przymusu i sankcja zinstytucjonalizowana, a norm moralnych – sumienie i presja społeczna /tzw. sankcja rozsiana/;

¹ Np. prawo zwyczajowe.

² Aksjologia to nauka o wartościach.

³ Tzn. akceptacji, uznaniu za swoje własne.

- adresatem norm moralnych mogą być tylko osoby fizyczne, zaś norm prawnych także organizacje i instytucje;
- normy prawne są zazwyczaj jednolite na całym terytorium państwa i dotyczą w jednakowym stopniu wszystkich osób przebywających na terenie danego państwa /powszechność/, a normy moralne mogą się różnić w zależności od grupy społecznej;
- normy prawne mają charakter dwustronny – korelatem obowiązku zachowania się jest z reguły uprawnienie żądania takiego zachowania, zaś moralne nie dają takiego uprawnienia;
- normy prawne dotyczą tylko czynów i słów człowieka, a moralne odnoszą się także do sfery psychiki, myśli i uczuć;
- normy prawne są ujęte w sposób sformalizowany i regulują bardzo dokładnie postępowanie człowieka, a moralne wskazują jedynie ogólny kierunek postępowania, funkcjonując głównie w świadomości;
- koncepcje moralne stawiają wymagania maksymalistyczne, zalecając dążenie do doskonałości, a prawne poprzestają na rozwiązaniach zapobiegających konfliktom społecznym⁴;
- przyczyną przestrzegania norm moralnych jest zasadniczo przekonanie o ich słuszności, zaś przestrzeganie norm prawnych może wynikać także ze względów oportunistycznych z obawy przed sankcją, konformistycznych lub ze względu na postawę legalistyczną.

2. PRZEPIS PRAWNY A NORMA PRAWNA

A. POJĘCIE PRZEPISU I NORMY PRAWNEJ

Przepis prawny jest wyodrębnioną graficznie i stanowiącą całość gramatyczną jednostką językową tekstu prawnego, np. artykuł, paragraf, ustęp, punkt, zdanie. Przepis jest formą prawa.

Norma prawna to reguła /dyrektywa/ postępowania wyznaczająca wzór zachowania, zawierająca niezbędne elementy i skonstruowana na podstawie wykładni przepisów prawa. Norma prawna stanowi treść prawa⁵. Pojęcie “norma prawna” nie występuje w języku

⁴ Niekiedy można spotkać twierdzenie, że prawo to minimum moralności.

⁵ Właściwie przepisy prawne także są regułami /dyrektywami/ zachowania. Można zauważyć, że rozróżnienie pomiędzy przepisem a normą prawną ma sztuczny /umowny/ charakter, a jedynie na gruncie pewnych teorii prawa pojęcie normy prawnej przybiera charakter realny. I tak na gruncie psychologicznej koncepcji prawa norma stanowiłaby specyficzne przeżycie psychiczne /zobowiązująco – uprawniającą emocję/. Podobnie na gruncie teorii prawa natury czy koncepcji niemieckiej szkoły historycznej afirmującej prawo zwyczajowe i uważającej prawo za jeden z produktów “ducha narodu”.

prawnym, a jedynie w języku prawniczym. Normy prawne zawarte są w aktach normatywnych. **Akt normatywny** ma charakter prawotwórczy, jeżeli zawiera normy posiadające cechę **generalności** /skierowana jest do pewnej kategorii adresatów⁶/ i **abstrakcyjności** /wskazuje na rodzajowe cechy zachowania, przez co nie podlega skonsumowaniu przez jednorazowe zastosowanie/. Z uwagi na powyższe, normy prawne mają charakter **norm ogólnych**. Normy prawne powinny równo traktować swoich adresatów. Nie wszystkie akty normatywne muszą zawierać normy ogólne i w związku z tym mieć charakter prawotwórczy⁷. Na przykład decyzje administracyjne zawierają normy **jednostkowe**, gdyż skierowane są do indywidualnego adresata w konkretnej sprawie.

Normom prawnym w odróżnieniu od zdań /wypowiedzi opisowych/ nie można przypisać wartości logicznej, czyli prawdy lub fałszu. Można jedynie twierdzić o ich słuszności, skuteczności bądź obowiązywaniu. Normy prawne jako reguły postępowania należy też odróżnić od ocen, które wyrażają aprobatę lub dezaprobatę. Normy prawne posiadają uzasadnienie aksjologiczne, jeżeli czyny przez nie nakazywane oceniamy dodatnio z punktu widzenia moralności, a więc określonego systemu wartości. Zespoły rzeczowo powiązanych ze sobą norm prawnych stanowią **instytucje prawne** /np. instytucja użytkowania wieczystego, hipoteki, przedawnienia/.

Zakodowanie norm prawnych w przepisach podyktowane jest względami zwięzłości, jasności i komunikatywności. W przeciwnym wypadku należałoby redagować bardzo rozbudowane przepisy. Norma prawna może być wyrażona jednym przepisem, kilkoma przepisami, jak i częścią przepisu. Elementy normy prawnej mogą być zawarte w różnych hierarchicznie aktach normatywnych należących do różnych gałęzi prawa. W jednym przepisie mogą być też zawarte pewne elementy niezbędne do odtworzenia kilku różnych norm. Jedynie w prawie karnym materialnym przepisy zawierają z reguły wszystkie trzy elementy normy. Nie wszystkie przepisy prawne pełnią funkcję normatywną. Niekiedy wskazują jedynie na określone cele danego aktu⁸. Cechy normatywności pozbawione są także definicje legalne oraz przepisy odsyłające.

B. STRUKTURA NORMY PRAWNEJ

⁶ Adresat może być określony także przez konkretne stanowisko, np. Prezydent RP.

⁷ Są jednak akty prawne o charakterze generalnym i konkretnym, np. ustanawiające plany zagospodarowania określonego terenu bądź budżet.

⁸ Np. przepisy prawne zawarte w preambule według poglądów większości doktryny nie mają charakteru normatywnego.

Hipoteza określa jakiej kategorii adresatów norma dotyczy i w jakiego rodzaju sytuacjach ma zastosowanie. Określa zatem często miejsce, czas, sposób, cel działania⁹.

Dyspozycja określa jak powinien zachować się adresat¹⁰. Nakaz /obowiązek/ wyrażany jest słowami: *powinien, jest obowiązany, nakazuje się, należy, musi*. Może też wystąpić w formie pozornie opisowej¹¹. Zakaz wyraża się poprzez: *nie wolno, nie należy, nie powinno się, podlega karze*. Dozwolenie zawiera najczęściej słowa: *wolno, może, jest uprawniony, ma prawo*.

W związku z powyższym wyróżniamy **normy nakazujące**¹², **zakazujące**¹³ i **dozwalające**¹⁴. Norma **kompetencyjna** zaś upoważnia adresata do określonego działania i jednocześnie go do tego działania zobowiązuje, przy czym upoważnienie może być powiązane z obowiązkiem lub wolnością uczynienia z niego użytku¹⁵. Hipoteza i dyspozycja stanowią konieczne elementy normy.

Sankcja określa co grozi adresatowi w razie niezastosowania się do skierowanej do niego dyrektywy postępowania. Wyróżniamy sankcję karną /represyjną/¹⁶, sankcję nieważności

⁹ Hipotezę normy prawnej wyrażonej w przepisie art. 415 k.c. “Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia” określa wyrażenie “Kto z winy swej wyrządził drugiemu szkodę”. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że nie jest konieczne używanie w tekstach prawnych zaimka “każdy”, jako iż jego pominięcie i tak odnosi daną nazwę do każdego z jej desygnatów.

¹⁰ Dyspozycję normy w powołanym przepisie art. 415 k.c. wyraża druga część – “obowiązany jest do jej naprawienia”. Sposób redagowania przepisów w prawie karnym w postaci np. “Kto zabija człowieka, podlega karze...”, mimo że bezpośrednio nie wskazuje na zakaz, to jednak odkodowana norma brzmi: “nikomu, w żadnych okolicznościach /hipoteza/ nie wolno zabijać człowieka /dyspozycja/”. Sankcja ma charakter represyjny. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że nie jest konieczne używanie w tekstach prawnych zaimka “każdy”, jako iż jego pominięcie i tak odnosi daną nazwę do każdego z jej desygnatów.

¹¹ Np. art. 853 §1 k.p.c. “Komornik oznacza w protokole zajęcia wartość każdej zajętej ruchomości”. Takie ujęcie redakcyjne wyraża obowiązek /i co za tym idzie kompetencję/ dokonania przez komornika tej czynności. Gdyby przepis został inaczej zredagowany: “Wartość każdej zajętej ruchomości w protokole zajęcia oznacza komornik”, to wówczas wskazywałby jedynie na kompetencję, a nie obowiązek komornika.

¹² Np. art. 29 k.p. “Umowa o pracę powinna być zawarta na piśmie (...)”.

¹³ Np. art. 84 k.p. “Pracownik nie może zrzec się prawa do wynagrodzenia ani przenieść tego prawa na inną osobę”.

¹⁴ Np. art. 44 k.p. “Pracownik może wnieść odwołanie od wypowiedzenia umowy o pracę do sądu pracy (...)”.

¹⁵ Np. art. 146 Konstytucji “Rada Ministrów prowadzi politykę wewnętrzną i zagraniczną Rzeczypospolitej Polskiej”.

¹⁶ Np. art. 229 §1 k.k. “Kto udziela lub obiecuje udzielić korzyści majątkowej lub osobistej osobie pełniącej funkcję publiczną, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”. Sankcje karne mogą być bezwzględnie oznaczone /ściśle określające rodzaj i rozmiar kary/, względnie oznaczone

/bezskuteczności/¹⁷ i sankcję egzekucyjną. Ta ostatnia polega na zmuszeniu adresata normy do wykonania obowiązku prawnego, którego nie chce wykonać dobrowolnie¹⁸.

Istnieje pogląd, że norma zawierająca sankcję stanowi ze względu na innego adresata /tzw. wtórnego – organ państwowy/ odrębną normę sprzężoną, tzw. normę sankcjonującą. Wówczas **norma sankcjonowana** zawiera hipotezę i dyspozycję, zaś miejsce sankcji zajmuje **norma sankcjonująca**, która również zawiera hipotezę i dyspozycję, przy czym hipotezę normy sankcjonującej stanowi w tym przypadku naruszenie normy sankcjonowanej, które jeżeli zostanie stwierdzone przez organ państwowy, uruchamia dyspozycję normy sankcjonującej. Dyspozycja ta stanowi kompetencję dla organów państwa do realizacji ujemnych skutków naruszenia normy sankcjonowanej i jednocześnie obowiązek poddania się sankcji przez adresata pierwotnego /jest nim ten, kto naruszył normę sankcjonowaną/¹⁹.

Inna koncepcja przyjmuje, że wszystkie normy prawne są wypowiedziami typu “jeżeli..., to...”, czyli wyznaczają skutki prawne /następnik/ pewnego stanu faktycznego /poprzednik/.

C. PODZIAŁ PRZEPISÓW I NORM PRAWNYCH

Przepisy ogólne /lex generalis/ wyznaczają szeroki zakres spraw i adresatów²⁰.

Przepisy szczególne /lex specialis/ stanowiące ze względu na bardziej szczegółową hipotezę wyjątki od przepisów ogólnych²¹.

/określające rodzaj kary i granice jej wymiaru/ oraz alternatywnie oznaczone.

¹⁷ Np. art. 83 §1 k.c. “Nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozoru (...)”. Czynność prawna, której składnikiem jest tak złożone oświadczenie woli nie rodzi skutków prawnych.

¹⁸ W przytoczonym wyżej art. 415 k.c. sankcja nie została określona w tym przepisie, dlatego należy skorzystać z innych przepisów, które przewidują środki prawne służące poszkodowanemu czynem niedozwolonym w celu przymusowego uzyskania odszkodowania, jeśli sprawca dobrowolnie szkody nie naprawi np. w trybie egzekucji majątkowej /wykonanie zastępcze/. Innym przykładem jest art. 1041 §1 k.p.c. “Jeżeli dłużnik ma wydać wierzycielowi rzecz ruchomą, komornik sądu, w którego okręgu rzecz się znajduje, odbierze ją dłużnikowi i wyda wierzycielowi” /przymus osobisty/.

¹⁹ Np. art. 96 k.r.o. “Rodzice wychowują dziecko pozostające pod ich władzą rodzicielską i kierują nim. Obowiązani są troszczyć się o fizyczny i duchowy rozwój dziecka...” /norma sankcjonowana/ i art. 210 §1 k.k. “Kto wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej lat 15 (...) osobę tę porzuca, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3” /norma sankcjonująca/.

²⁰ Np. art. 27 §1 k.p.c. “Powództwo wytacza się przed sąd pierwszej instancji, w którego okręgu pozwany ma miejsce zamieszkania”.

²¹ Np. art. 35 k.p.c. “Powództwo o roszczenie z tytułu czynu niedozwolonego wytoczyć można przed sąd, w którego okręgu nastąpiło zdarzenie wywołujące szkodę”.

Normy bezwzględnie stosowane /imperatywne, *ius cogens*/ nie dopuszczają odmiennego postępowania niż przez nie wskazane. Przepisy stwierdzają wówczas, że np. “zastrzeżenie przeciwne jest nieważne” lub podobnie²². Są one domeną prawa publicznego, np. prawa konstytucyjnego, administracyjnego, finansowego, karnego, a tylko wyjątkowo cywilnego /szczególnie prawa rzeczowego, spadkowego i rodzinnego/.

Normy względnie stosowane /dyspozytywne, *ius dispositivum*/ znajdują zastosowanie, gdy strony same czegoś w danym zakresie nie postanowiły, np. przy zawieraniu umowy. Dają one możliwość odmiennego od przewidzianego w ustawie ułożenia przez same strony wzajemnych stosunków. Przepisy zawierają wówczas zwroty “w braku odmiennej umowy”, “o ile strony nie postanowią inaczej” lub podobne. Szczególnym ich rodzajem są tzw. reguły interpretacyjne zawierające zwrot “w razie wątpliwości uważa się (...)”²³. Normy względnie stosowane są domeną prawa zobowiązań.

Normy semiimperatywne /semidyspozytywne, jednostronnie bezwzględnie stosowane/ dają stronom możliwość odmiennej regulacji wzajemnych stosunków niż przez nie przewidziane, ale tylko w pewnym zakresie, tzn. o ile postanowienia umowne są korzystniejsze od rozwiązań przewidzianych tymi przepisami. Gdy strony poczynią mniej korzystne postanowienia, to w ich miejsce wchodzi postanowienia ustawy²⁴. Normy te służą ochronie ekonomicznie słabszej strony stosunku prawnego, np. konsumenta. Określają maksymalną bądź minimalną wysokość czynszu lub ceny, najdłuższe albo najkrótsze terminy wypowiedzenia umów i in.

Normy *lex perfecta* zawierają jedynie sankcję nieważności²⁵.

Normy *lex plus quam perfecta* zawierają sankcję nieważności i sankcję represyjną²⁶.

²² Np. art. 119 k.c. “Terminy przedawnienia nie mogą być skracane ani przedłużane przez czynność prawną”, przepisy o formie sporządzenia testamentu.

²³ Np. art. 748 k.c. “W braku odmiennej umowy zlecenie wygasa wskutek śmierci przyjmującego zlecenie albo wskutek utraty przez niego pełnej zdolności do czynności prawnych”.

²⁴ Np. przepisy określające ceny minimalne, minimalną jakość rzeczy. Podobnie art. 18 k.p. §1 “Postanowienia umów o pracę oraz innych aktów, na podstawie których powstaje stosunek pracy nie mogą być mniej korzystne dla pracownika niż przepisy prawa pracy”. §2 “Postanowienia umów i aktów, o których mowa w §1 mniej korzystne dla pracownika niż przepisy prawa pracy są nieważne, zamiast nich stosuje się odpowiednie przepisy prawa pracy”.

²⁵ Np. art. 945 § 1 k.c. “Testament jest nieważny, jeżeli został sporządzony w stanie wyłączającym świadome lub swobodne powzięcie decyzji, i wyrażenie woli; pod wpływem błędu uzasadniającego przypuszczenie, że gdyby spadkodawca nie działał pod wpływem błędu, nie sporządziłby testamentu tej treści; pod wpływem groźby”.

²⁶ Np. art. 82 k.c. – “Nieważne jest oświadczenie woli złożone przez osobę, która z jakichkolwiek

Normy *lex minus quam perfecta* zawierają sankcję represyjną, ale nie unieważniającą²⁷.

Normy *lex imperfecta* nie zawierają sankcji²⁸.

Przepisy konkretne /samodzielne/ – wyczerpująco regulują sposób postępowania.

Przepisy odsyłające systemowo nie zawierają upoważnień jak blankietowe i odsyłają do uregulowań już istniejących²⁹. Niedopuszczalne są jednak odesłania do przepisów już zawierających odesłania, jak również odesłania przez ustawę do przepisów aktu wykonawczego. Zbliżone do przepisów odsyłających systemowo są **przepisy blankietowe**. Upoważniają one hierarchicznie niższy organ do wydania przepisu pełnego. Ustawodawca sankcjonuje w ten sposób *in blanco* normę, która dopiero w przyszłości zostanie utworzona³⁰. Przepisami blankietowymi określa się też przepisy ustalające ujemne konsekwencje za zachowania sprzeczne z innymi przepisami prawa³¹.

Przepisy odsyłające pozasystemowo odsyłają np. do reguł zwyczajowych³². Do przepisów odsyłających pozasystemowo należą przepisy zawierające **klauzule generalne**, czyli pewne pojęcia niedookreślone, zapewniające prawu odpowiednią elastyczność, wymagające dla ustalenia ich treści odwołania się do pozaprawnych systemów normatywnych, np. zasady

powodów znajdowała się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli (..)” w zw. z art. 191 §1 k.k. – “Kto stosuje przemoc lub groźbę bezprawną w celu zmuszenia innej osoby do określonego działania, zaniechania lub znoszenia, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech”.

²⁷ Np. art. 291 §1 k.k. – “Kto rzecz uzyskaną za pomocą czynu zabronionego nabywa lub pomaga do jej zbycia albo tę rzecz przyjmuje lub pomaga do jej ukrycia, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5” w zw. z art. 169 §2 k.c. – “Jednakże gdy rzecz zgubiona, skradziona lub w inny sposób utracona przez właściciela zostaje zbyta przed upływem lat trzech od chwili zgubienia, skradzenia lub utraty, nabywca może uzyskać własność dopiero z upływem powyższego trzyletniego terminu (...)”.

²⁸ Np. art. 23 k.r.o. – “Małżonkowie mają równe prawa i obowiązki w małżeństwie. Są obowiązani do wspólnego pożycia, do wzajemnej pomocy i wierności oraz do współdziałania dla dobra rodziny, którą przez swój związek założyli”. *Leges imperfectae* najczęściej spotyka się w prawie konstytucyjnym. Brak jest, np. sankcji prawnej za zaniedbanie wydania ustawy, do której uchwalenia obliuguje konstytucja.

²⁹ Np. art. 27 §2 k.p.c. “Miejsce zamieszkania określa się według przepisów kodeksu cywilnego”.

³⁰ Np. art. 544 §2 k.p.k. – “Minister Sprawiedliwości określi w drodze rozporządzenia wysokość równowartości kosztów postępowania”.

³¹ Np. przepisy prawa wykroczeń w stosunku do przepisów o ruchu drogowym.

³² Np. 287 k.c. “Zakres służebności gruntowej i sposób jej wykonywania oznacza się, w braku innych danych, według zasad współżycia społecznego przy uwzględnieniu zwyczajów miejscowych”.

współzycia społecznego³³, społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa, dobra wiara /*bona fides*/, należyta staranność.

Przepisy pierwszego i drugiego stopnia /przepisy o przepisach/.

3. ŹRÓDŁA PRAWA

A. POJĘCIE ŹRÓDŁA PRAWA

Termin źródło prawa może występować w różnych znaczeniach. **Źródła poznania prawa** to wszelkie możliwe źródła informacji o przepisach prawnych, a więc dzienniki ustaw, kodeksy, podręczniki, komentarze, czasopisma prawnicze, glosy /komentarze do orzeczeń sądowych/, skorowidze przepisów prawnych, prawnicze programy komputerowe itp.

Źródła powstawania prawa wskazują z czego prawo czerpie swoją treść /stosunki ekonomiczne, układ sił politycznych, religia, moralność, tradycja, socjotechnika/ bądź z czego czerpie swoją moc obowiązującą. Te ostatnie obejmują różnorodne poglądy przyznające decydujące znaczenie wielu czynnikom. W ujęciu generalnym współcześnie na świecie spotyka się następujące formy powstawania prawa.

1. Zwolennicy **prawa natury** twierdzą, że istnieją odwieczne, niezależne od świadomości i woli ludzi, ale poznawalne ideały i wartości, elementarne normy moralne, które prawodawcy jedynie odkrywają i deklarują jako prawo natury. Obowiązuje ono powszechnie bez formalnego ustanowienia. Treść norm prawa naturalnego wyraża system wartości absolutnych. Współcześnie zwolennicy prawa natury akceptują prawo pozytywne obowiązujące z woli państwowego prawodawcy i podporządkowane prawu natury. Treścią prawa natury są przede wszystkim prawa i wolności człowieka i obywatela, które podlegają międzynarodowej ochronie.
2. **Stanowienie** /legislacja/ w systemie prawa kontynentalnego jest główną formą powstawania prawa /Europa poza Wielką Brytanią, Ameryka Łacińska/. Polega ono na decyzji uprawnionego organu podjętej w odpowiedniej formie, np. uchwalenie ustawy przez Sejm³⁴.

³³ Np. art. 58 §2 k.c. “Nieważna jest czynność prawna sprzeczna z zasadami współzycia społecznego”. Art. 56 k.c. stanowi, że czynność prawna wywołuje nie tylko skutki w niej wyrażone, ale i te, które wynikają z zasad współzycia społecznego i z ustalonych zwyczajów. Art. 5 k.c. mówi, że nie można czynić ze swego prawa użytku, który byłby sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub zasadami współzycia społecznego.

³⁴ Odróżnia się *lex* – normy prawa zawarte w przepisach od *ius* – wcześniej wspomnianego prawa naturalnego.

Prawo stanowione państwa demokratycznego winno wyrażać w swej treści określone wartości moralne. Konstytucja RP z 1997 r. głosi, że źródło praw i wolności stanowi przyrodzona i niezbywalna godność człowieka. Przysługuje ona na równi każdemu bez względu na obywatelstwo, płeć, wykształcenie, rasę, narodowość i in. Szczególną postacią stanowienia jest **kodyfikacja**³⁵. Poprzez kodyfikację ustawodawca w sposób wyczerpujący, usystematyzowany, oparty na wspólnym zespole zasad stara się unormować na dłuższy okres jakąś rozległą dziedzinę stosunków społecznych. Nie tylko porządkuje i systematyzuje obowiązujące dotąd przepisy prawa, ale też zmienia ich treść, wprowadza nowe, usuwa sprzeczności i luki, ujednocila terminologię i instytucje. Szczególne znaczenie mają zawarte w kodeksach ustalenia pojęciowe. Podkreślić jednak należy, że kodeksy nie mają wyższej mocy prawnej od “zwykłej” ustawy. Niektóre akty kodyfikacyjne formalnie nie noszą nazwy kodeksu, np. prawo własności przemysłowej, prawo lokalowe.

3. **Umowa** jako zgodne oświadczenie woli dwóch lub więcej stron ustanawiające normy postępowania na zasadzie wzajemności i równorzędności, np. układy zbiorowe pracy, umowy zawierane przez Radę Ministrów RP z kościołami innymi niż katolicki oraz związkami zawodowymi, umowy międzynarodowe bądź inne umowy stanowiące normy ogólne³⁶. Twórcy norm umownych są zarazem ich adresatami.
4. Prawotwórcza praktyka organów państwowych stanowi formę powstawania prawa w systemie **prawa precedensowego** /*common law*/. Anglosaska kultura prawna obejmuje Wielką Brytanię, Irlandię, USA /bez Luizjany/, Kanadę /bez Quebecu/, Australię, Nową Zelandię. Podstawą treściową decyzji sądowej po raz pierwszy rozstrzygającej dany typ spraw jest w tym systemie prawnym zwyczaj. Sądy mają obowiązek wzorowania swoich orzeczeń na innych, wydanych wcześniej w podobnych sprawach przez sądy wyższe lub równe stopniem /*stare decisis non movere quieta*³⁷/. Sąd orzekający w danej sprawie wyciąga regułę z poprzedniej decyzji. W każdym precedensie odróżnia się bowiem, zawierającą uogólnienie argumentacji, regułę decyzji /*ratio decidendi*/ i szczególne, niepowtarzalne cechy konkretnego stanu faktycznego /*obiter dicta*/. Podstawą rozstrzygnięcia

³⁵ Od kodyfikacji należy odróżnić **inkorporację**, czyli zebranie przez państwo lub osobę prywatną w jedną całość i usystematyzowanie w sposób mechaniczny przepisów bez zmiany ich treści. Jest to czynność pomocnicza, porządkująca np. zbiory przepisów dotyczących szkolnictwa wyższego. Jedną z form inkorporacji jest tekst jednolity, skorowidz obowiązujących przepisów prawnych.

³⁶ Ale nie konkretne umowy np. kupna-sprzedaży czy dzierżawy. Te ostatnie są jedynie wykonywaniem prawa obowiązującego.

³⁷ Tzn. przestrzegać wydanych decyzji i nie zmieniać istniejącego stanu rzeczy.

w podobnych przypadkach jest reguła decyzji. Przełamanie precedensu musi być szczegółowo uzasadnione i następuje, gdy rozpatrywana sprawa w istotnych elementach odbiega od precedensu. W systemie prawa precedensowego występuje także i ma coraz większe znaczenie, zwłaszcza w dziedzinie prawa publicznego, prawo stanowione */statute law/*. Ustawa może uchylić każdy precedens, ale nie odwrotnie. Ustawę zmieniającą regułę precedensową interpretuje się jednak zwięźajaco. W systemach prawa ustawowego, w tym w Polsce, przyjęte jest oficjalne publikowanie orzeczeń najwyższych instancji sądowych wraz z uzasadnieniami. Formalnie pozbawione są one mocy wiążącej, jednak w praktyce są uwzględniane z powodu autorytetu tych sądów lub ewentualnej kontroli instancyjnej. Tzw. precedensy nieprawotwórcze wskazują jedynie na sposób interpretacji danego przepisu.

5. **Zwyczaj**, czyli powszechnie stosowana w danym czasie i środowisku ustalona praktyka określonego postępowania, uzyskuje doniosłość prawną, gdy mamy do czynienia z uznaniem zwyczaju przez odpowiedni organ państwowy, który mając do tego przesłanki prawne */odesłanie do zwyczaju/* podejmuje właściwą decyzję³⁸. Do powstania **prawa zwyczajowego** nie wystarczy jednak samo utrwalenie określonej praktyki, lecz konieczne jest jeszcze istnienie powszechnego przekonania o wiążącym charakterze takiej praktyki i uznanie normy zwyczajowej za obowiązującą prawnie dzięki podjęciu przez jakiś organ państwowy konkretnej decyzji na podstawie normy ukształtowanej zwyczajowo. Prawo zwyczajowe i zwyczaje mają największe znaczenie w prawie międzynarodowym publicznym.
6. Nadanie charakteru prawnego **normom religijnym** */prawo islamu/* ma miejsce, np. w Arabii Saudyjskiej, Iranie, Jemenie, Syrii, Pakistanie.
7. Komentarze do kodeksów, glosy, podręczniki prawnicze nie mają samodzielnej mocy obowiązującej i wespółczęnie nie stanowią źródła prawa, jednak opinie w nich zawarte oddziałują siłą autorytetu intelektualnego przez opis prawa obowiązującego */de lege lata/* na orzecznictwo, jak również działają inspirująco na ustawodawcę w kierunku zmiany prawa */de lege ferenda/*³⁹.

B. BUDOWA I PROMULGACJA AKTU NORMATYWNEGO

³⁸ Np. art. 56 k.c. stanowi, że czynność prawna wywołuje skutki nie tylko w niej wyrażone, ale również i te, które wynikają m.in. z ustalonych zwyczajów.

³⁹ W starożytnym Rzymie opinie wyrażone przez wybitnych prawników posiadały moc obowiązującą.

W akcie normatywnym zasadniczo można wyróżnić szereg dających się wyodrębnić elementów, odpowiednio uporządkowanych, co ułatwia odszukanie przepisów prawnych.

1. **Nagłówek** zawiera rodzaj aktu, organ wydający, datę jego wydania, ogólne określenie przedmiotu /tytuł aktu/.
2. **Preambuła** /arenga/ określa motywy i cele wydania aktu /*ratio legis*/ oraz wartości, na których akt się opiera⁴⁰.
3. Wskazanie **podstawy prawnej** wydania aktu /jeśli jest to akt wykonawczy/.
4. **Przepisy merytoryczne ogólne**. W przepisach merytorycznych ustawy wydziela się przepisy ogólne określające zakres przedmiotowy i podmiotowy stosunków regulowanych aktem prawnym i wyjętych spod tej regulacji lub inne elementy wspólne dla jego przepisów, np. objaśnienia do użytych w akcie określeń /definicje legalne/ lub skrótów, wprowadzenie zasad prawnych.
5. **Przepisy merytoryczne szczegółowe**. Ustawa powinna wyczerpująco regulować określoną dziedzinę w przyjętym aspekcie. Przepisy szczegółowe powinny być uporządkowane w następującej kolejności:
 - przepisy prawa materialnego wskazujące kto, w jakich okolicznościach i co powinien czynić,
 - przepisy o organach i trybie postępowania,
 - ewentualnie przepisy karne /nigdy w aktach wykonawczych/.
6. Przepisy o zmianie przepisów obowiązujących. Częściową zmianę przepisów jakiegoś aktu normatywnego nazywa się **nowelizacją**. Nie jest dopuszczalne, aby nową ustawą zmieniać jakieś przepisy, które nie należą do zakresu jej normowania. Jeżeli ustawa była wielokrotnie nowelizowana, ogłasza się jej **tekst jednolity**⁴¹.
7. **Przepisy przejściowe** /intertemporalne, kolizyjne/ stanowią jakie przepisy mają zastosowanie do stosunków prawnych, które powstały przed wejściem w życie nowego aktu i nadal trwają. Przepisy przejściowe rozstrzygają także, czy zostają utrzymane w mocy dotychczasowe przepisy wykonawcze.
8. **Przepisy końcowe** obejmują:
 - przepis uchylający /**klauzula derogacyjna**/ dotychczas obowiązujący akt,

⁴⁰ Preambuła nie jest niezbędnym elementem aktu normatywnego i nie ma charakteru normatywnego, gdyż nie jest artykułowana.

⁴¹ Od tekstu jednolitego należy odróżnić tekst **ujednolicony**. Jest on wynikiem opracowania przez wydawnictwo i ma charakter pomocniczy, gdy nie ma tekstu jednolitego. Nie posiada on jednak waloru wiążącego prawnie tekstu autentycznego. Przy pracy z tekstem jednolitym lub ujednoliconym należy sprawdzić, czy po ich wydaniu nie nastąpiła jakaś zmiana przepisów.

- przepis o **wejściu aktu prawnego w życie**.
 - ewentualnie przepis o wygaśnięciu mocy obowiązującej aktu /w przypadku tzw. **prawa epizodycznego**/. Przepisy przejściowe i końcowe określa się łącznie mianem **przepisów wprowadzających**.
9. **Podpis** osoby uprawnionej /np. Prezydenta RP w przypadku ustawy, Prezesa Rady Ministrów odnośnie uchwał i rozporządzeń RM, odpowiedniego ministra odnośnie rozporządzenia i zarządzenia przez niego wydanego/.

Istnieje zakaz nadawania przepisom mocy wstecznej /retroaktywnej/ z uwagi na zasadę *lex retro non agit* oznaczającą, że akt normatywny odnosi się jedynie do tych stosunków, które powstały już po jego wejściu w życie, chyba że przepis poprawia sytuację prawną obywatela. W pełni odnosi się to do ustaw karnych. Jedynie do czynów, które w momencie popełnienia stanowiły przestępstwo w myśl prawa międzynarodowego nie stosuje się zasady nieretroakcji. W prawie cywilnym zasadniczo do oceny ważności i treści czynności prawnej stosuje się prawo obowiązujące w chwili jej dokonania, a ustawa ma moc wsteczną, tylko jeśli wynika to z jej brzmienia. Zasada *lex retro non agit* nie przesądza jednak jaką ustawę, dawną czy nową, należy stosować do oceny skutków prawnych stosunków powstałych pod rządem ustawy dawnej, jeżeli realizują się one po wejściu w życie ustawy nowej. Możliwe jest tu bowiem zastosowanie zasady **bezpośredniego działania ustawy nowej** bądź zasady **dalszego działania ustawy dawnej** /do zakończenia spraw będących w toku/.

Warunkiem wejścia w życie aktu prawnego zawierającego przepisy powszechnie obowiązujące jest jego **ogłoszenie** /*lex non obligat nisi promulgata*/. Nie wystarczy jednak podanie do wiadomości w środkach masowego przekazu /prasa, radio i telewizja/. Konieczne jest ogłoszenie w tzw. urzędowych **dziennikach promulgacyjnych**. W **Dzienniku Ustaw** ogłasza się Konstytucję, ustawy, umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie, rozporządzenia z mocą ustawy, rozporządzenia, orzeczenia TK dotyczące aktów ogłoszonych w Dz.U. Akty wewnętrzne administracji ogłaszane są w **Monitorze Polskim** /uchwały RM i zarządzenia ministrów/ lub dziennikach urzędowych poszczególnych ministerstw i innych urzędów centralnych. W Monitorze Polskim ogłasza się również indywidualne uchwały Sejmu i Senatu, np. o wyborze marszałka. Akty prawa wewnętrznego wchodzi w życie z momentem ich wydania, a nie ogłoszenia /chyba że organ wydający akt inaczej postanowi/. Akty prawa miejscowego publikowane są zwykle w wydawanych przez wojewodów **wojewódzkich dziennikach urzędowych**, jedynie przepisy porządkowe ogłasza się przed ich publikacją w środkach masowego przekazu, w drodze obwieszczeń lub w sposób

zwyczajowo przyjęty na danym terenie. Tekst prawny ogłoszony w odpowiednim dzienniku urzędowym /tzw. tekst autentyczny/ ma znaczenie rozstrzygające w razie jego sprzeczności z opublikowanym np. w postaci książkowej. Każdy dziennik publikacyjny oznaczony jest numerem i datą wydania, a akty prawodawcze zamieszczone są według kolejnych liczb /pozycji/. Ułatwieniem w odnalezieniu odpowiedniego aktu prawnego są **skorowidze obowiązujących przepisów prawnych**, zawierające alfabetyczny indeks haseł przedmiotowych z odniesieniem do poszczególnych dzienników publikacyjnych z podaniem roku wydania, numeru i pozycji. Obowiązek bezpłatnego udostępniania Dziennika Ustaw i Monitora Polskiego mają wójtowie, burmistrzowie /prezydenci miast/ i starostowie. Istnieje również możliwość nieodpłatnego korzystania z bazy danych o aktach prawnych w Internecie, np. www.sejm.gov.pl.

Okres pomiędzy ogłoszeniem aktu, a więc opublikowaniem go w dzienniku promulgacyjnym, a jego **wejściem w życie** określa się mianem *vacatio legis*. Jest to czas na zapoznanie się adresata z normami, gdyż nieznanomość prawa szkodzi /*ignorantia iuris nocet*/ i poza zupełnie wyjątkowymi przypadkami⁴² nie stanowi usprawiedliwienia. Przyjmuje się bowiem tzw. fikcję powszechnej znajomości prawa. Ponadto organy stosujące prawo muszą się organizacyjnie i technicznie przygotować. Od dnia wejścia w życie ustawy należy realizować zawarte w niej normy, gdyż od tego czasu zaczyna ona obowiązywać. Jeżeli ustawa nie określa terminu jej wejścia w życie, subsydiarnie /pomocniczo/ znajduje zastosowanie reguła stanowiąca, że ustawa wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia. W przypadku obszernych ustaw o znacznej doniosłości społecznej, np. kodeksów ten okres powinien być dłuższy. W przypadkach szczególnie uzasadnionych dzień wejścia w życie ustawy może pokrywać się z dniem jej ogłoszenia, z wyjątkiem sytuacji, gdy ustawa nakłada obowiązki na obywateli lub inne podmioty niepodległe organom państwa.

C. ŹRÓDŁA PRAWA OBOWIĄZUJĄCEGO W RP

Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. przyjęła koncepcję zamkniętego katalogu źródeł prawa, co znaczy, że nie jest źródłem prawa akt, który w tym katalogu nie został wymieniony. Zasadniczo im wyżej umiejscowiony jest hierarchicznie organ wydający, tym wyższa jest moc prawna aktów prezeń stanowionych. Pamiętać jednak należy, że te same organy mogą

⁴² Np. usprawiedliwiony błąd co do prawa w prawie karnym. Zasada ta odnosi się także do znajomości zasad prawidłowej wykładni przepisów prawnych.

wydawać akty prawne różnej rangi, a różne organy mogą wydawać akty tego samego rzędu, a często i tej samej nazwy.

Źródła prawa **powszechnie /z wyj. pkt. 7/** obowiązującego na obszarze RP to:

1. **Konstytucja** /ustawa zasadnicza/, czyli najwyższe prawo Rzeczypospolitej Polskiej, o szczególnie usztywnionym trybie uchwalania i zmiany oraz szczególnej treści. Konstytucja posiada najwyższą moc prawną wśród wszystkich aktów prawnych⁴³. Moc prawną wiąże się z możliwością zmiany przez dany akt innych aktów i jednocześnie odpornością jego samego na zmianę. Nadrzędna pozycja konstytucji w systemie źródeł prawa oznacza zakaz wydawania aktów prawnych sprzecznych z konstytucją i nakaz wydawania aktów prawnych rozwijających postanowienia konstytucji⁴⁴. Tradycyjnie wyróżnia się następujące części składowe uregulowań konstytucyjnych określanych też mianem **materii konstytucyjnej**: określenie podmiotu władzy w państwie i sposobu jej realizacji, uregulowanie podstaw istniejącego ustroju gospodarczego, ustalenie organizacji i zakresu kompetencji aparatu państwowego, określenie sfery praw, wolności i obowiązków człowieka i obywatela, oznaczenie trybu zmiany konstytucji. Konstytucja pełni funkcję prawną, stabilizującą, programową, integracyjną, organizatorską i wychowawczą. Przyjęta została zasada bezpośredniego stosowania jednoznacznych i precyzyjnych /tzw.samowykonalnych/ przepisów konstytucji. Od konstytucji należy odróżnić **ustawę konstytucyjną**. Ustawa konstytucyjna nie musi mieć szczególnej nazwy, lecz jest uchwalana w trybie przewidzianym dla zmiany konstytucji. Służy także do przejściowego regulowania niektórych spraw objętych unormowaniem konstytucyjnym oraz do ograniczania zakresu obowiązywania norm konstytucyjnych do części terytorium państwa.
2. **Umowa międzynarodowa** ratyfikowana przez Prezydenta RP **za uprzednią zgodą parlamentu** wyrażoną w ustawie w przypadku, kiedy nie da się jej pogodzić z ustawą, ma pierwszeństwo. Takiej zgody wymagają umowy dotyczące pokoju, sojuszy, układów politycznych i wojskowych, wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w konstytucji, członkostwa Polski w organizacji międzynarodowej, znacznego finansowego obciążenia państwa, spraw wymagających regulacji ustawowej. W tym miejscu podnieść

⁴³ **Moc prawną** należy odróżnić od mocy obowiązującej. Moc prawna zależy od miejsca organu wydającego akt w hierarchii organów państwowych i nazwy tego aktu. **Moc obowiązująca** wszystkich aktów jest jednakowa, w związku z czym moc obowiązująca nie jest, w odróżnieniu od mocy prawnej, stopniowalna.

⁴⁴ Istnieją państwa, np. Wielka Brytania, które nie posiadają konstytucji pisanej. Jej miejsce zajmują normy prawa zwyczajowego i kilka ustaw zwykłych.

również należy, że jeżeli wynika to z ratyfikowanej przez RP umowy konstytuującej organizację międzynarodową, prawo przez nią stanowione jest stosowane bezpośrednio, mając pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami. Regulacja ta ma szczególne znaczenie z uwagi na unijne aspiracje Polski.

3. **Ustawa** jest aktem prawa państwowego o mocy prawnej najwyższej po konstytucji i wspomnianej wyżej umowie międzynarodowej. Do wydania i obowiązywania ustawy nie jest potrzebne szczegółowe upoważnienie. Ustawy nie służą jedynie wykonywaniu postanowień konstytucji. Są samoistnymi aktami prawnymi. Materia ustawowa może kształtować się obok materii konstytucyjnej. Przedmiotem ustawy może być każda sprawa z wyjątkiem materii zastrzeżonej dla regulaminu Sejmu i Senatu. Istnieje zasada, że sfera praw, wolności i obowiązków obywatelskich, sytuacja niepaństwowych osób prawnych, sprawy organizacji i kompetencji organów państwa oraz samorządu terytorialnego, budżet państwa⁴⁵, rozwiązania karne i podatkowe mogą być regulowane tylko w drodze ustaw /**materia ustawowa**/. Ustawa nie powinna jednak regulować spraw określonych już dostatecznie w konstytucji, w szczególności nie powinna rozszerzać konstytucyjnego zakresu kompetencji organów.

W celu systematyzacji przepisów ustawy artykuły grupuje się w rozdziały, rozdziały w działy, a działy łączy się w tytuły. W kodeksach tytuły można grupować w księgi, a księgi w części. Artykuł ujmuje samodzielną myśl. Jeżeli samodzielną myśl wyraża zespół zdań, dokonuje się podziału artykułu na ustępy. W kodeksach ustępy oznacza się paragrafami.

4. **Rozporządzenia z mocą ustawy** ma prawo wydawać w czasie stanu wojennego Prezydent RP na wniosek Rady Ministrów, jeżeli Sejm nie może zebrać się na posiedzenie. Podlegają one następnie zatwierdzeniu przez Sejm na najbliższym posiedzeniu. Rozporządzenie z mocą ustawy nie może zmienić Konstytucji, ordynacji wyborczych, ustawy o wyborze Prezydenta RP i o stanach nadzwyczajnych.
5. **Umowy międzynarodowe ratyfikowane**⁴⁶ /pozostałe/ mają pierwszeństwo przed aktami normatywnymi podstawowymi. Istnieje zasada bezpośredniego stosowania ratyfikowanych i ogłoszonych w Dzienniku Ustaw umów międzynarodowych, chyba że ich stosowanie

⁴⁵ Budżet jest wyjątkiem od zasady, że ustawa jest aktem o charakterze ogólnym.

⁴⁶ Nie wszystkie umowy międzynarodowe muszą być ratyfikowane. Ratyfikacji nie wymagają umowy rządowe bądź resortowe w szczególności o charakterze handlowym, nie będące aktami normatywnymi. Nie mają one charakteru powszechnie obowiązującego źródła prawa, pierwszeństwa wobec prawa polskiego i nie mogą dotyczyć materii związanej z sytuacją prawną obywatela. Umowy takie zatwierdza i wypowiada Rada Ministrów.

zależy od wcześniejszego wydania ustawy. Ratyfikacja oznacza wyrażenie ostatecznej zgody na związanie się umową, dokonuje jej Prezydent RP i wymaga ona kontrasygnaty.

6. **Rozporządzenia Prezydenta RP, Rady Ministrów, Prezesa Rady Ministrów, poszczególnych ministrów**, przewodniczących komitetów powołanych w skład Rady Ministrów, KRRiT są **aktami wykonawczymi** wydawanymi na podstawie jednorazowego, wyraźnego, szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie **/delegacja ustawowa/** i w celu jego wykonania. Upoważnienie do wydania aktu wykonawczego ma nie tylko wskazać organ właściwy do jego wydania, formę w jakiej ma być wydany, zakres spraw przekazanych do uregulowania, ale także zawierać wytyczne dotyczące treści aktu wykonawczego. Organ upoważniony nie może przekazać swoich kompetencji innemu **/zakaz subdelegacji/**. W akcie wykonawczym musi być powołana podstawa prawna jego wydania. Jeżeli uchyla się ustawę, na podstawie której wydano akt wykonawczy albo uchyla się lub zmienia przepis ustawy upoważniający do wydania aktu wykonawczego, to oznacza, że taki akt wykonawczy traci moc obowiązującą. Akt wykonawczy służy wykonaniu ustawy, tzn. unormowaniu spraw objętych regulacją ustawową, ale mających charakter techniczny, organizacyjny, wymagających częstych zmian. Akt taki uszczegóławia i konkretyzuje postanowienia ustawy. Nie może jednak jej uzupełniać. To są tzw. akty klasyczne. Inne kreują określone instytucje i wyznaczają zakres ich funkcjonowania. W przypadku utraty mocy obowiązującej przez ustawę upoważniającą te ostatnie nie tracą mocy. Akty wykonawcze powinny wchodzić w życie w dniu wejścia w życie ustawy upoważniającej. Akt wykonawczy nie może być sprzeczny z aktem wyższego szczebla ani zmieniać jego przepisów. Sądy są związane tylko Konstytucją i ustawami. Sąd orzekający w sprawie może nie zastosować aktu wykonawczego, jeśli uzna, że jest on niezgodny z ustawą. Nie może go jednak uchylić. Rada Ministrów na wniosek premiera może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie ministra. Miejsce w hierarchii aktu prawnego zależy od konstytucyjnej pozycji organu, który go wydał. Stąd też rozporządzenie premiera czy RM ma wyższą moc prawną od rozporządzenia ministra.

Podstawową jednostką redakcyjną i systematyzacyjną aktu wykonawczego jest paragraf. Paragrafy można w razie potrzeby dzielić na ustępy, a ustępy na punkty i litery. Punkty, a w ich obrębie litery, są fragmentem zdania **/przepisu prawnego/**, a nie samodzielnym zdaniem jak paragrafy i ustępy.

7. **Uchwały Rady Ministrów, zarządzenia Prezydenta RP, premiera oraz ministrów** są **aktami o charakterze wewnętrznym**, obowiązują tylko jednostki organizacyjnie podległe organowi, który je wydał i nie mogą stanowić podstawy decyzji wobec obywateli i osób

prawnych. Zarządzenia można wydawać tylko na podstawie ustaw. Nie ma tego wymogu, jeśli chodzi o uchwały i inne akty wewnętrzne, które nie wymagają szczególnej podstawy prawnej. Ministrowie resortowi mogą wydawać rozporządzenia i zarządzenia, zaś ministrowie bez teki tylko zarządzenia. Aktami kierownictwa wewnętrznego są również **instrukcje, pisma okólne i wytyczne** wydawane przez centralne organy administracji, a skierowane do organów podległych. Niekiedy wyjaśniają one jedynie treść aktów normatywnych w celu ujednoczenia działań administracji publicznej.

8. **Uchwały normatywne Sejmu i Senatu** stanowią formę, w której m.in. następuje wydawanie regulaminów izb parlamentu określających ich organizację i tryb pracy. Przynajmniej niektóre przepisy regulaminów Sejmu i Senatu mają charakter powszechnie obowiązujący /np.ustanawiające obowiązki innych organów wobec Sejmu i Senatu/. Uchwały Sejmu i innych organów kolegialnych mogą mieć także nienormatywny charakter, np. uchwała o wyborze Marszałka Sejmu, oświadczenia czy deklaracje.
9. **Akty prawa miejscowego** wydawane są przez organy samorządu terytorialnego i terenowe organy administracji rządowej. Są one wydawane w celu wykonania ustawy i dla zachowania mocy powszechnie obowiązującej muszą być wydane na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie. Obowiązują one jednak tylko na obszarze działania organów, które je ustanowiły /uchwały rady gminy, rozporządzenia porządkowe wojewody/. Akty prawa miejscowego dotyczą poza sprawami porządkowymi, np. wewnętrznego ustroju jednostki samorządu, organizacji miejscowych urzędów i instytucji, zasad zarządu mieniem jednostki samorządu terytorialnego, zasad i trybu korzystania z obiektów i urządzeń użyteczności publicznej. Przepis prawa miejscowego może zostać zaskarżony do sądu administracyjnego przez każdego, kto twierdzi, że jego interes prawny lub uprawnienie zostały naruszone.

Zasięg aktów prawnych wydawanych przez organy centralne obejmuje całe lądowe terytorium państwa oraz podziemie, morze przybrzeżne⁴⁷, przestrzeń powietrzną nad lądem i tym morzem sięgającą przestrzeni kosmicznej. Zasada terytorialności stanowi wyraz suwerenności państwa. Prawo danego państwa obowiązuje także na pokładach jego statków i samolotów do chwili wylądowania na wody wewnętrzne innego państwa lub wylądowania na jego terenie. Na pokładach samolotów bojowych i okrętów oraz na terenie placówek dyplomatycznych i konsularnych prawo danego państwa obowiązuje w każdych warunkach.

⁴⁷ Tzn. morze terytorialne i morskie wody wewnętrzne.

Jeżeli chodzi o zasięg osobowy, to prawo powszechnie obowiązujące danego państwa wiąże wszystkie osoby fizyczne i prawne przebywające lub mające siedzibę na jego terytorium, niezależnie od ich przynależności państwowej, z wyjątkiem osób korzystających z immunitetu dyplomatycznego. Jest to konsekwencją zwierzchnictwa terytorialnego. Z drugiej strony prawo danego państwa wiąże wszystkich jego obywateli niezależnie od miejsca ich pobytu, a konflikty wynikające z wielości reżimów prawnych w zakresie prawa cywilnego rozwiązywane są przez normy kolizyjne prawa międzynarodowego prywatnego.

4. WYKŁADNIA PRAWA. LUKI I KOLIZJE W PRAWIE

A. POJĘCIE WYKŁADNI PRAWA

Wykładnia prawa /interpretacja przepisów prawnych/ jest procesem myślowym, który polega na “odkodowaniu” norm postępowania na podstawie przepisów prawnych /derywacyjna koncepcja wykładni/. Jest to etap rekonstrukcji normy. W drugim etapie wykładni ma na celu ustalenie jej właściwego znaczenia i zakresu, a więc ustalenia jednoznacznej treści normy. Wątpliwości związane z przepisami prawnymi wynikają nie tylko z występowania w przepisach niedookreślonych, wartościujących, często sprzecznych pojęć, klauzul generalnych, wątpliwości co do słuszności i celowości ich postanowień, ale także z dynamiki stosunków społeczno-ekonomicznych, zmiany innych przepisów. Dla zachowania jednolitości wykładni stosuje się pewne reguły zwane dyrektywami wykładni w pewnym porządku. Rozpocząć należy od dyrektyw językowych, następnie używa się systemowych, w końcu funkcjonalnych i celowościowych. Gdy ich zastosowanie nie przyniosło zadowalających rezultatów, można posłużyć się wykładnią porównawczą. Reguły kolizyjne i wnioskowania /wykładnia *sensu largo*/ znajdują ewentualnie zastosowanie dopiero w dalszej kolejności. Wykładnia pozajęzykowa w koncepcji klaryfikacyjnej wykładni ma charakter pomocniczy /subsydiarny/ i ma zastosowanie, gdy np. oczywisty sens językowy prowadzi do irracjonalnych konsekwencji, zaś w koncepcji derywacyjnej w każdym przypadku należy przeprowadzić interpretację za pomocą wszystkich dyrektyw a prymat wykładni językowej odnosi się nie do wyboru znaczenia a jedynie kolejności zastosowania. Zasada *clara non sunt interpretanda*⁴⁸, czyli tego co jasne nie należy poddawać obróbce interpretacyjnej nie jest słuszna, gdyż stosujemy nie tylko interpretację językową. Należy bowiem potwierdzić jej rezultat za pomocą innych dyrektyw wykładni. Samo odkodowanie norm z przepisów, chociażby okazały się jasne, wymaga

⁴⁸ Akceptowana jest ona przez zwolenników koncepcji klasyfikacyjnej wykładni.

“technicznego” procesu wykładni. Wykładnia ma charakter deklaracyjny z uwagi na zasadę podziału władzy. Twórczy jej charakter jest uzasadniony jedynie koniecznością zapewnienia zgodności wykładni przepisu z Konstytucją. W każdym przypadku odstępianie od literalnego brzmienia przepisu musi być szczegółowo uzasadnione.

W procesie wykładni interpretator zakłada istnienie **racjonalnego prawodawcy**, czyli poprawności techniki legislacyjnej i posługiwania się językiem przez prawodawcę, który posiada doskonałą wiedzę o języku, wiedzę logiczną i wiedzę o społeczeństwie /niezależnie od błędów, które w trakcie redagowania przepisów faktycznie popełnił/. Taki racjonalny prawodawca wyznacza cele możliwe do osiągnięcia, dobiera adekwatne do tego środki, kierując się jednocześnie spójnym systemem wartości. Przyjmuje się fikcję jednego prawodawcy, który jest autorem wszystkich przepisów prawnych obowiązujących w danym kraju w danym czasie.

Przed przystąpieniem do procesu wykładni należy zbadać fakt **obowiązania** danego aktu normatywnego. Czyni się to przez sprawdzenie, czy dany akt normatywny nie został uchylony bądź przepisy zmienione. Nie wystarczy jedynie skorzystanie z aktualnego skorowidza obowiązujących przepisów prawnych czy tekstu jednolitego. Należy ustalić na podstawie dzienników promulgacyjnych, czy od chwili opracowania skorowidza bądź obwieszczenia tekstu jednolitego nie wydano innego aktu prawnego zawierającego odpowiednie przepisy derogacyjne bądź przepisy zmieniające dotychczasową regulację.

Niektórzy twierdzą, że wskutek niestosowania przez dłuższy czas, mimo zaistnienia okoliczności stosowania, norma prawna traci moc /tzw. *desuetudo*/. Koncepcje prawnonaturalne głoszą, że nie obowiązują normy w rażący sposób naruszające podstawowe wartości moralne.

B. RODZAJE WYKŁADNI PRAWA

Ze względu na **kontekst** wyróżniamy cztery podstawowe rodzaje wykładni prawa.

Wykładnia językowa polega na ustaleniu znaczenia przepisu ze względu na język, w którym został on sformułowany. Wykorzystuje się w tym celu reguły semantyczne /znaczeniowe/ i konstrukcyjne /reguły składni, stylistyczne/ języka prawnego i naturalnego, a także reguły poprawnego myślenia /niezawodne wnioski logiki formalnej⁴⁹/ i specyficzne reguły logiki prawniczej, tzw. argumentacje prawnicze /*a fortiori*, analogie i in./. Gramatyka języka prawnego odbiega od potocznego z uwagi na inne użycie czasów i specyficzną składnię.

⁴⁹ Np. w odniesieniu do spójników takich jak: “i”, “albo”, “lub”, “oraz”.

Wykładnia logiczna pozwala na przyjęcie za obowiązujące nie tylko tego, co jest w tekście normatywnym wyraźnie określone, ale również tego konsekwencje wyprowadzone przez prawidłowe rozumowanie. Językowe znaczenie przepisu prawnego ustala się za pomocą następujących sposobów:

- studiowanie słownika języka polskiego, słownika wyrazów obcych, słownika synonimów,
- badanie kontekstu w jakim słowa i zwroty o charakterze wieloznacznym, które występują w przepisie, używane są także w innych tekstach prawnych lub w języku potocznym⁵⁰,
- badanie szczególnych właściwości stylu, w jakim pisany jest tekst prawny,
- kierowanie się **definicjami legalnymi**, tj. rozumieniem poszczególnych słów i zwrotów występujących w tekście prawnym wiążąco ustalonym przez prawodawcę mocą przepisów prawnych⁵¹.

Wyróżnić należy następujące podstawowe **dyrektywy interpretacyjne**, czyli pewne wskazówki dotyczące sposobów i zakresu ustalania znaczenia zwrotów językowych:

Należy przypisywać interpretowanym zwrotom takie znaczenie, jakie posiadają one w języku potocznym /naturalnym/, chyba że obowiązuje już ustalone specjalne znaczenie na gruncie języka prawnego danego systemu /np. definicja legalna, definicja kontekstowa/.

Należy przypisywać interpretowanym zwrotom, po odrzuceniu języka potocznego, takie znaczenie, jakie posiadają w uniwersalnym języku prawnym⁵², chyba że w danym akcie prawnym zostało ustalone inne znaczenie. Koncepcja derywacyjna przyjmuje prymat znaczenia prawnego nad potocznym. Niezależnie od koncepcji wykładni bezwzględne pierwszeństwo ma znaczenie nadane definicją legalną.

Rozróżnić należy bowiem **język prawny** jako język aktów prawnych /ustawy, rozporządzenia i in./ i **język prawniczy**, w którym formułowane są wypowiedzi dotyczące opisu, wyjaśniania i oceny prawa /komentarze, podręczniki/. Język prawny występuje w dwóch postaciach – jako uniwersalny język prawny i język prawny danego aktu prawnego.

⁵⁰ Aby określić znaczenie wypowiedzi, należy ją ujmować w całości. Ustalenie jedynie znaczenia poszczególnych słów takich jak zasady, współzycie, społeczny nie upoważnia nas do formułowania znaczenia zwrotu “zasady współzycia społecznego”. Należy także szukać sensu całych zdań uwzględniając cel regulacji prawnej.

⁵¹ Np. określone w słowniczku art. 115 k.k. pojęcia funkcjonariusz publiczny, groźba bezprawna, mienie znacznej wartości i in. Definicje mogą mieć również charakter agregatowy /przez wyliczenie/ bądź nawiasowy. W sytuacji językowej jednoznaczności definicji legalnej nie można przełamać podanego przez nią znaczenia, nawet gdyby jej treść podważała założenia o racjonalnym prawodawcy. Definicji legalnych, jako przepisów interpretacyjnych, nie można stosować z mocą wsteczną.

⁵² Np. wstępny, zstępny, termin zawity, rękojmia.

Należy przyjąć, jeśli określony termin zalicza się do terminów charakterystycznych dla danej dziedziny wiedzy, że ma takie znaczenie jak w tej dziedzinie /dopuszcza się wykorzystanie literatury fachowej/.

Należy jednakowo interpretować zwroty o identycznym brzmieniu występujące w obrębie jednego aktu, chyba że z aktu wynika co innego. Zwrotów /terminów/ brzmiących odmiennie zgodnie z **zakazem wykładni synonimicznej** nie należy rozumieć jednolicie, lecz odmiennie /np. kara i sankcja/. W języku prawnym nie ma bowiem synonimów. Temu samym wyrażeniom nie można nadawać różnych znaczeń /**zakaz wykładni homonimicznej**/.

Należy w taki sposób ustalać znaczenie przepisu prawnego, aby żaden z jego zwrotów /a nawet znaków graficznych, np.przecinek/ nie okazał się zbędny⁵³. Niedopuszczalne jest także dodawanie pewnych słów czy znaków przez interpretatora.

Nie należy wprowadzać rozróżnień dokonując interpretacji, tam gdzie nie wprowadza rozróżnień sam prawodawca /*lege non distinguente nec nostrum est distinguere*/

Wyjątków od reguł ogólnych ani przepisów szczególnych /*lex specialis*/ nie wolno interpretować rozszerzająco ani domniemywać /*exceptiones non sunt extendendae*/.

Analiza znaczeniowa może prowadzić także do ustalenia stosunków między zakresami nazw użytych w ustawie⁵⁴.

Wykładnia systemowa – jej celem jest ustalenie znaczenia przepisu prawnego ze względu na **miejsce** jakie zajmuje on w systemie prawa. W tym znaczeniu wykładnia systemowa może mieć charakter wewnętrzny lub zewnętrzny. Przy systematyce zewnętrznej należy wziąć pod uwagę gałąź prawa do której należy dany przepis, miejsce w hierarchii aktów prawnych, a przy systematyce wewnętrznej księgę, dział, rozdział w jakim przepis został umieszczony. Dużą rolę w tym odgrywają tytuły jednostek podziału aktu normatywnego oraz sekwencja zawartych w nich artykułów i sposób zgrupowania przepisów ustawy w odpowiednie jednostki systematyzujące /księgi, tytuły, działy, rozdziały i in./⁵⁵. Do wykładni systemowej zalicza się

⁵³ Czasami może mieć jednak miejsce tzw. **superfluum** /wzmocnienie ustawowe/.

⁵⁴ Np. jeśli ustalimy, że postanowienie jest jednym z gatunków orzeczeń sądowych, to wnioskujemy stąd, że wszystkie normy dotyczące orzeczeń odnoszą się do postanowień; jeżeli natomiast ustawa mówi o postanowieniach, to nie wiemy czy odnosi się ona też do orzeczeń innego gatunku, mianowicie wyroków sądowych.

⁵⁵ Księga II k.c. “Własność i inne prawa rzeczowe” składa się z trzech tytułów “Własność”, “Użytkowanie wieczyste”, “Prawa rzeczowe ograniczone”. Art. 244 k.c. stanowi, że ograniczonymi prawami rzeczowymi są użytkowanie, służebność, zastaw, hipoteka i spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu. Z takiego układu wnioskuje się, że użytkowanie wieczyste różni się od zwykłego użytkowania i nie jest ograniczonym prawem rzeczowym. Innym przykładem jest zamieszczenie jakichś norm w dziale “Zasady ogólne”, które wskazuje, że normodawca chciał nadać przepisom tam zamieszczonym rangę zasad. Jeśli przepis używa określenia “osoba”, a zawarty jest w rozdziale k.c. zatytułowanym

również ustalenie znaczenia norm prawnych w oparciu o zasady systemu prawa. **Zasadami prawa** nazywamy takie normy prawne, które w danym systemie prawa posiadają fundamentalny charakter i pełnią szczególną rolę ze względu na to, iż wyrażają wartości stanowiące podstawy aksjologiczne określonych gałęzi prawa⁵⁶. Zasadami uniwersalnymi są zasady konstytucyjne, np. zasada państwa prawnego, podziału władzy, niezawisłości sądów, równości wobec prawa. Są również zasady poszczególnych gałęzi prawa, np. w prawie cywilnym zasada wolności umów, zasada *pacta sunt servanda*⁵⁷, w prawie karnym zasady *nullum crimen sine lege*⁵⁸, *in dubio pro reo*⁵⁹. Te same cechy, które posiadają zasady ma większość przepisów o prawach i wolnościach obywatelskich. W przypadku konfliktu zasad należy stosować zasadę istotniejszą lub obie na zasadzie proporcjonalności. Wykładnia systemowa /i celowościowa/ służy generalnie do modyfikacji lub przesądzenia wyboru znaczenia wypowiedzi normatywnej ustalonej za pomocą dyrektyw językowych.

Wyróżnia się wiele **dyrektyw interpretacyjnych** wykładni systemowej.

Należy w taki sposób ustalić znaczenie przepisu, by nie było ono sprzeczne albo niekoherentne z zasadą systemu lub gałęzi prawa. Formalnie jednak normy – zasady mają tę samą moc prawną co i inne normy w danym akcie prawnym⁶⁰.

Powoływana w procesie wykładni zasada całego systemu prawa lub jego części powinna być określona przez wskazanie konkretnego przepisu albo grupy przepisów, w których dana zasada jest zawarta lub z których jest ona wyprowadzana za pomocą odpowiednich reguł wnioskowania.

Należy ustalać znaczenie zwrotu prawnego przy uwzględnieniu systematyki wewnętrznej i zewnętrznej aktu, w którym mieści się ten zwrot */argumentum a rubrica/*.

Należy tak ustalać znaczenie przepisów, aby usunąć zawarte w nich luki. Stosujący prawo musi system prawa traktować jako zupełny, choćby normodawca nie przewidział

“osoby prawne”, to stosować go należy tylko do osób prawnych, a nie fizycznych, mimo że wykładnia językowa prowadziłyby do odmiennego wniosku.

⁵⁶ Spełnienie norm-zasad w odróżnieniu od norm zwykłych, tzw. norm-reguł jest stopniowalne. Nie wyznaczają one automatycznych konsekwencji prawnych, a stanowią jedynie pewne racje argumentacyjne. Normy – reguły mogą być jedynie spełnione lub nie.

⁵⁷ łac. umów należy dotrzymywać.

⁵⁸ łac. nie ma przestępstwa bez ustawy.

⁵⁹ łac. w razie wątpliwości na korzyść oskarżonego.

⁶⁰ Np. ustawodawca dążył w całym prawie pozytywnym do zapewnienia równości płci jako zasady równouprawnienia i dlatego zarządzenie Ministra Zdrowia w sprawie zasad rekrutacji kandydatów do Akademii Medycznych przewidujące wyższą punktację dla mężczyzn było sprzeczne z Konstytucją stanowiącą, że obywatele mają równe prawa bez względu na płeć.

rozstrzygnięcia każdej sytuacji. O każdym zachowaniu na podstawie norm systemu prawa powinno się zatem móc orzec czy jest ono z punktu widzenia prawa nakazane, zakazane bądź indyferentne /obojętne/.

Należy w taki sposób ustalać znaczenie /treść i zakres/ interpretowanej normy, aby nie wystąpiła sprzeczność czy niekoherencja pomiędzy normą interpretowaną a jakąkolwiek inną normą należącą do tego samego systemu prawa⁶¹. Normy prawne są bowiem zharmonizowane ze sobą ze względu na wartości, które chronią. Niezależnie od tego sugeruje się także, aby interpretacja norm prawnych była zgodna z normami prawa międzynarodowego publicznego i normami prawa europejskiego.

W związku z zasadą niesprzeczności systemu prawa należy wyróżnić:

- **sprzeczność logiczną**, kiedy jedna norma nakazuje adresatowi w określonych warunkach czynić to, co zakazuje lub dozwala druga,
- **sprzeczność prakseologiczną**, gdy kilka norm nakazuje różnego rodzaju zachowania niemożliwe do jednoczesnej realizacji⁶²,
- **sprzeczność teleologiczną**, kiedy zachowanie zgodne z jedną z norm unicestwiałoby skutek zachowania zgodnego z drugą, gdyż realizacja obu norm prowadzi do sprzecznych celów⁶³.

Wykładnia celowościowa /teleologiczna/ i funkcjonalna znajduje zastosowanie w przypadku, gdy po przeprowadzeniu wykładni językowej i systemowej należy wybrać jedno z kilku możliwych znaczeń bądź gdy zastosowana tylko wykładnia językowa i systemowa prowadzi do absurdalnych rozstrzygnięć, burząc założenie o racjonalności prawodawcy. Odnosimy wówczas system prawa do pozaprawnych czynników /kontekst społeczny i ekonomiczny lub celów regulacji normatywnej – *ratio legis*/. Duże znaczenie dla interpretacji celowościowej ma przyjęta wcześniej dynamiczna bądź statyczna teoria wykładni /por.niżej/. Wśród celów wyróżnić można pewne wartości oparte na przyjętym przez ustawodawcę systemie aksjologicznym. Wspomniane cele regulacji można ustalać w oparciu o:

⁶¹ Nie można przyjąć, że definicje pewnych pojęć zawartych w ustawach zwykłych są wiążące przy nadawaniu znaczenia przepisom konstytucji. To normy konstytucyjne narzucają kierunek wykładni przepisów innych ustaw. Jeżeli jednak brzmienie przepisu hierarchicznie niższego jest językowo jednoznaczne, to sprzeczność treściową z normą aktu wyższej rangi może usunąć jedynie Trybunał Konstytucyjny przez pozbawienie mocy obowiązującej przepisów zawartych w hierarchicznie niższej usytuowanym akcie prawnym.

⁶² Np. nakaz jawności działania wszelkich organów i zakaz ujawniania tajemnicy.

⁶³ Np. zamknij okno otwarte i jednocześnie otwórz okno zamknięte.

- tytuł aktu prawnego,
- wstęp do aktu prawnego, np. preambuła konstytucji,
- materiały przygotowawcze do tekstu prawnego, np. protokoły z posiedzeń komisji kodyfikacyjnej, projekty aktów normatywnych i ich uzasadnienia,
- oświadczenia osób piastujących najwyższe stanowiska państwowe,
- obowiązujące w społeczeństwie oceny i normy niepisane, np. moralne, słuszności i sprawiedliwości
- wiedzę naukową z danej dziedziny i zasady doświadczenia życiowego /często stwierdzone opinią ekspertów/⁶⁴.

Wykładni funkcjonalna odnosi się do skutków funkcjonowania przepisu, grupy przepisów bądź całego prawa, czyli konsekwencji społeczno-ekonomicznych do jakich prawo będzie prowadzić. Wybrać należy takie znaczenie normy, z którego będą wynikać najkorzystniejsze /optymalne/ konsekwencje. Przy tej ostatniej pewne znaczenie posiadają np. wyniki ekspertyz naukowych i opinie biegłych.

Wykładnia porównawcza polega na ustaleniu znaczenia przepisów przez porównanie ich z innymi, podobnymi przepisami o ustalonym znaczeniu i wyciąganiu stąd wniosków co do przepisów budzących wątpliwości. Porównuje się przepisy należące do systemów prawa innych państw, biorąc pod uwagę ich interpretację w innych krajach /**komparatystyka prawnicza**/. Można także porównywać obecnie obowiązujące przepisy z podobnymi przepisami niegdyś obowiązującymi w polskim systemie prawnym /**wykładnia historyczna**/.

Teorie wykładni to inaczej **dyrektywy wykładni drugiego stopnia** /tzw. dyrektywy preferencji/, które wskazują jaką interpretację należy przyjąć, jeżeli dyrektywy wykładni językowej, systemowej i funkcjonalnej prowadzą do odmiennych wyników.

Wykładnia statyczna /subiektywistyczna/ preferuje stałość znaczenia przepisów prawnych, co sprzyja stabilności, pewności i bezpieczeństwu prawnemu. Znaczeniem zwrotu prawnego jest wola prawodawcy jako pewien fakt historyczny. Raz ustalony sens pozostaje niezmienny do czasu utraty mocy obowiązującej przez przepis prawa. Należy zatem badać preferencje aksjologiczne, wiedzę, cele ustawodawcy historycznego. Chodzi jednak nie o prawodawcę realnego a racjonalnego, wykreowanego. Wola prawodawcy może być określana

⁶⁴ Poza badaniem kwestii faktycznych ekspertyzy i opinie biegłych dopuszczalne są zasadniczo jedynie w przypadku stosowania prawa obcego. Zgodnie bowiem z zasadą *iura novit curia* sąd powinien znać prawo ojczyście oraz reguły jego wykładni. Wyjątkowo dla wyjaśnienia szczególnych dziedzin prawa wewnętrznego z opinii biegłych można skorzystać, gdy wymagana jest wiedza specjalistyczna.

np. w oparciu o stenogramy czy sprawozdania komisji kodyfikacyjnych lub ogłaszane uzasadnienia projektów aktów prawnych. Wykładnia statyczna preferuje językowe i systemowe dyrektywy interpretacyjne. Ma ona większe znaczenie w odniesieniu do przepisów niedawno uchwalonych.

Podstawowym założeniem **wykładni dynamicznej** /obiektywistycznej/ jest zapewnienie adekwatności prawa do zmieniających się stosunków społecznych, ekonomicznych, obyczajowych i do ewolucji samego języka. Zostaje to osiągnięte w drodze zmiany przez interpretatora pierwotnego znaczenia interpretowanych przepisów z uwagi na aktualne względy celowości i słuszności. Wykładnia dynamiczna preferuje funkcjonalne dyrektywy interpretacyjne. Konsekwencje wykładni dynamicznej łągodzi **teoria “aktualnego ustawodawcy”**, która postuluje przyjmować preferencje i cele ustawodawcy czynnego w momencie dokonywania wykładni.

Termin wykładnia może być także rozumiany jako **rezultat procesu interpretacji** prawa. Wyodrębnia się w zależności od tego trzy rodzaje wykładni.

Wykładnia literalna *linterpretatio declarativa* ma miejsce, gdy spośród możliwych znaczeń przepisu, które otrzymaliśmy jako wynik przeprowadzania odmiennych wykładni, wybieramy znaczenie będące rezultatem zastosowania reguł znaczeniowych i składniowych języka. W zasadzie wszystkie przepisy winny być interpretowane literalnie, chyba że istnieją ważne powody, by nadać im interpretację rozszerzającą lub zawężającą. Wolno odstąpić od znaczenia literalnego, jeśli znaczenie to prowadzi do absurdalnych z punktu widzenia społecznego lub ekonomicznego konsekwencji albo oczywiście niesprawiedliwych decyzji. Zawsze jednak interpretacja danego wyrażenia powinna pozostawać w ramach możliwego znaczenia słownikowego.

Wykładnia rozszerzająca *linterpretatio extensiva* ma miejsce wtedy, gdy spośród znaczeń przepisu powstałych po zastosowaniu różnych dyrektyw interpretacyjnych wybieramy rozumienie wynikające z dyrektyw pozajęzykowych i jest ono szersze od rozumienia językowego⁶⁵. W prawie karnym wykładnia rozszerzająca na niekorzyść oskarżonego jest niedopuszczalna ze względu na zasadę *nullum crimen sine lege*; podobnie w prawie

⁶⁵ Np. w okolicznościach określonych w art. 145 k.c. właścicielowi gruntu nakazane jest ustanowienie za wynagrodzeniem służebności drogi koniecznej dla dojazdu do działki nie mającej dostępu do drogi publicznej – na żądanie jej właściciela. Przepis jest językowo całkowicie jasny. Niemniej uznając istotną potrzebę społeczną zapewnienia każdemu możliwości elektryfikacji budynków, przyjmuje się taką wykładnię rozszerzającą tego przepisu, iż dotyczy on nie tylko służebności drogi koniecznej, ale i wyrażenia zgody na przewód konieczny.

podatkowym. Ponadto jeżeli w jakimkolwiek przepisie przewidziany jest wyjątek od jakiejś ogólnie obowiązującej zasady, to uznaje się, że wyjątki nie mogą być rozszerzane i nie można przepisu interpretować w ten sposób, aby dopuszczał on dalsze wyjątki od zasady. Nie jest także dopuszczalna wykładnia rozszerzająca odnośnie *lex specialis*, przepisów kompetencyjnych oraz przepisów ograniczających prawa i wolności obywatelskie. W prawie prywatnym normy prawne regulujące uprawnienia i wolności mogą być interpretowane rozszerzająco ze względu na zasadę *in dubio pro libertate* /w razie wątpliwości na korzyść wolności/.

Wykładnia zawężająca /*interpretatio restrictiva*/ polega na tym, że spośród różnych zakresów normy wybieramy rozumienie powstałe po zastosowaniu dyrektyw wykładni systemowej lub funkcjonalnej, które jest węższe od rozumienia językowego. Wydaje się, że jej zastosowanie bardziej ingeruje w wolę prawodawcy niż w przypadku interpretacji rozszerzającej.

Zupełnie wyjątkowo interpretacja przepisów może wykazać, że mamy do czynienia z dwoma całkowicie ze sobą sprzecznymi przepisami. Prowadzi to do **wykładni derogującej**, która stwierdza brak w ogóle przepisu prawnego.

Przyjmując wykładnię rozszerzającą bądź zawężającą, uchyla się założenie “racjonalności prawodawcy” w zakresie posługiwania się językiem, zakładając, że prawodawca źle wysłowił swoją myśl, aby zachować spójność aksjologiczną tj. założenie jego racjonalności co do konsekwentnego kierowania się określonym systemem ocen⁶⁶.

W doktrynie prawniczej wyróżnia się jeszcze podział wykładni **ze względu na podmiot** jej dokonujący.

Wykładnia autentyczna to wykładnia, której dokonuje organ tworzący prawo. Uzasadnieniem jej dopuszczalności jest wnioskowanie *a maiori ad minus*. Kto jest upoważniony do tworzenia prawa, ten tym bardziej może je interpretować. Jej moc wiążąca odpowiada miejscu w hierarchii aktów wydawanych przez dany organ. Obowiązuje ona z mocą wsteczną od chwili wejścia w życie przepisu i wyraża się przez zamieszczanie w tekstach prawnych definicji legalnych pojęć i zwrotów w nich używanych. Z wykładnią autentyczną

⁶⁶ Jak podaje M.Zieliński nie można przełamać treści jednoznacznie językowo sformułowanych: definicji legalnej, przepisu przyznającego określonemu podmiotowi określone kompetencje bądź przyznającego obywatelom określone uprawnienia /tzw.prawa nabyte/, przepisu zachowującego w mocy określone przepisy uchylonego aktu, przepisu modyfikującego przepis centralny przez rozszerzenie zakresu modyfikatora /wyjątków nie interpretuje się rozszerzająco/. M. Zieliński, Wykładnia prawa, Warszawa 2002.

mamy do czynienia w przypadku układów zbiorowych pracy. Treść ich postanowień wiążąco wyjaśniają wspólnie strony układu. Trudno natomiast uznać za wykładnię autentyczną, tę dokonywaną na podstawie roboczych materiałów przygotowawczych lub nawet oświadczeń prawodawcy nie respektujących przyjętych powszechnie reguł wykładni.

Wykładnia legalna to wykładnia, do której upoważniony jest przez przepisy prawa określony organ państwa. Jest ona powszechnie wiążąca. Legalny charakter ma wykładnia zawarta w orzeczeniach TK, w których określił w jakim znaczeniu uważa przepis za zgodny lub niezgodny z Konstytucją. Jedynie Ordynacja podatkowa upoważnia ministra właściwego ds. finansów publicznych do urzędowej interpretacji prawa podatkowego dla zapewnienia jednolitego jego stosowania przez organy podatkowe i organy kontroli skarbowej. Wykładnia ta nie wiąże sądów ani obywateli. Jeśli chodzi o rolę SN, to jego uchwały są wiążące tylko dla sądu, który zwraca się o wyjaśnienie wątpliwości prawnych w konkretnej sprawie, a jeśli uchwała składu siedmiu sędziów SN mająca na celu wyjaśnienie przepisów budzących wątpliwości lub których stosowanie wywołało rozbieżności w orzecznictwie zostanie uznana na wniosek tego składu za zasadę prawną, to jest wiążąca tylko dla wszystkich składów orzekających SN⁶⁷. Orzecznictwo SN jest publikowane w urzędowych zbiorach. Publikacja ta ma znaczenie z uwagi na konieczność zachowania **jednolitości** stosowania prawa w państwie. Nie chodzi przy tym o identyczność rozstrzygnięć, ale o porównywalność zasadniczych tez orzeczeń. Wykładnie autentyczna i legalna mają charakter abstrakcyjny, gdyż są dokonywane bez związku z konkretną, indywidualną sprawą.

Wykładnia operatywna /praktyczna/ dokonywana jest przez organ państwowy w toku rozstrzygania poszczególnych spraw. Wykładnia ta dokonywana np. przez sądy nie ma charakteru obowiązującego. Sąd niższej instancji jest jedynie związany wykładnią sądu wyższej instancji w konkretnej sprawie, jeżeli została mu przekazana przez sąd wyższy do ponownego rozpoznania.

Wykładnia doktrynalna dokonywana przez naukowców krytycznie analizujących wykładnię operatywną np. w glosach nie ma mocy wiążącej, ale jest faktycznie uwzględniana z uwagi na umiejętną argumentację.

C. LUKI W PRAWIE

⁶⁷ Uchwały pełnego składu SN, składu połączonych izb oraz składu całej izby z chwilą powzięcia uzyskują moc zasad prawnych.

Wielu dziedzin życia ustawodawca celowo nie normuje, gdyż np. uważa, że nie potrzeba lub nie dysponuje odpowiednim doświadczeniem. Mamy wówczas do czynienia z prawną indyferencją /obojętnością/ pewnej sfery życia społecznego. Życie to nie stoi w miejscu. Powstają także nowe stany, które mogłyby być prawnie relewantne /znaczące/, a których prawodawca nie zdążył unormować. O “luce w prawie” mówimy jedynie, gdy brakuje normy dla takiego stosunku społecznego, który biorąc pod uwagę całokształt ustawodawstwa winien być uregulowany. Innymi słowy, racjonalnie patrząc, brak regulacji nie jest przez normodawcę zamierzony. Nie ma luk w prawie karnym.

Wyróżniamy różnego rodzaju luki.

Luka pozorna /ocenna, aksjologiczna/ – system norm nie wypowiada się o danym stanie faktycznym, chociaż powinien z uwagi na preferencje aksjologiczne i spójność systemu prawa⁶⁸.

Luka konstrukcyjna – mimo istnienia pewnego uregulowania organ nie może wydać rozstrzygnięcia ze względu na brak jakiegoś elementu, np. określenia kompetencji utworzonego organu, czy brak przepisów szczegółowych jak wykonać daną czynność⁶⁹.

Luka swoista – gdy brak jest normy, która zgodnie z inną normą obowiązującą winna być ustanowiona, np. niewydanie przepisów wykonawczych.

Luka logiczna – gdy mamy do czynienia w systemie prawa z dwiema normami ze sobą sprzecznymi.

Zapełnianiu luk służą **reguły wnioskowania** /tzw. reguły inferencyjne/. Do systemu prawnego należą bowiem nie tylko te normy, które zostały sformułowane *expressis verbis*, lecz także takie normy, które zostały za pomocą specjalnego wnioskowania z nich wywiedzione.

Wnioskowanie *per analogiam* /a simili, z podobieństwa/ opiera się na założeniu takiego samego uzasadnienia aksjologicznego przypadku uregulowanego i tego, który zawiera lukę. Ustalenie podobieństwa ma zatem obejmować ustalenie tzw. *ratio legis*, czyli przyczyny ustanowienia danej regulacji bądź jej celu. Musi istnieć tożsamość a nie tylko podobieństwo racji. Niekiedy zastosowanie analogii może wynikać z samego podobieństwa faktów, do których odnosi się regulacja prawna.

Wnioskowanie to występuje w dwóch postaciach:

⁶⁸ Np. brak karalności prostytutce. Istnieje założenie, iż racjonalny prawodawca nie dopuszcza luk aksjologicznych.

⁶⁹ Taką luką jest też brak norm regulujących stosunki wspólności innego prawa niż prawo własności. W drodze analogii należy stosować zatem przepisy o współwłasności.

– *Analogia legis*, jeśli do jakiegoś stanu faktycznego nieuregulowanego stosuje się normę prawną, której hipoteza odnosi się bezpośrednio do stanu innego, ale podobnego /w myśl zasady *ubi eadem legis ratio, ibi eadem legis dispositio*⁷⁰/. Na podstawie podobieństwa faktów wyciąga się wniosek o podobieństwie ich konsekwencji.

– *Analogia iuris* znajduje zastosowanie, gdy nie ma rozstrzygnięcia podobnego stanu faktycznego. Dedukuje się wówczas normę z preferencji aksjologicznych ustawodawcy i zasad systemu prawa. Z metody tej należy jednak korzystać z dużą ostrożnością.

Analogię można stosować zasadniczo jedynie do luk konstrukcyjnych a nie do luk pozornych i swoistych. Likwidacja luk swoistych wymaga interwencji prawodawcy. Istnieje zakaz analogii na niekorzyść oskarżonego /podatnika/ w prawie karnym i podatkowym. Dopuszczalna zaś jest w prawie cywilnym i administracyjnym. Analogii nie stosuje się do przepisów określających wyjątki. Analogia jest bardzo zbliżona do wykładni rozszerzającej. Dla odróżnienia przyjmuje się, że wykładnia rozszerzająca musi się mieścić w ramach słownikowego znaczenia danego zwrotu, podczas gdy analogia wykracza poza to znaczenie⁷¹.

Wnioskowanie *a fortiori*⁷² występuje w postaciach:

- **a maiori ad minus** – jeżeli ktoś jest uprawniony lub zobowiązany do czynienia więcej, to tym samym jest uprawniony czy zobowiązany do czynienia mniej⁷³,
- **a minori ad maius** – jeżeli nie wolno czynić mniej, to tym bardziej nie wolno czynić więcej⁷⁴.

Wnioskowanie *a contrario* /z przeciwności/ stosuje się, jeśli przepis będący jego podstawą zawiera takie zwroty jak “tylko”, “jedynie”, “wyłącznie” bądź w inny nie budzący wątpliwości sposób można stwierdzić, że dana regulacja obejmuje zamknięty krąg stanów faktycznych. Zwracać trzeba szczególną uwagę na sytuacje, kiedy przepis określa w hipotezie jedynie kilka przypadków, co nie znaczy, że nie stosuje się go do innych. Inaczej ze zdania “kto jest uczniem, powinien się uczyć” można byłoby wnioskować, że “kto nie jest uczniem, nie

⁷⁰ Np. art. 125 § 1 k.r.o. stanowi, iż z ważnych powodów zarówno przysposobiony, jak i przysposabiający mogą żądać rozwiązania stosunku przysposobienia przez sąd. “Ważne powody” bardziej szczegółowo wyjaśniono przy regulacji normatywnej rozvodu, wobec czego w drodze analogii należy zastosować przedstawione tam rozumienie tego zwrotu.

⁷¹ Np. jeden z sądów niemieckich w końcu XIX w. uznał samochód za zwierzę w sensie prawnym.

⁷² Tzn. tym bardziej.

⁷³ Np. jeśli ktoś jest uprawniony do zrywania owoców w sadzie, to tym bardziej jest uprawniony wejść do tego sadu.

⁷⁴ Np. jeśli komuś nie wolno wejść do sadu, to tym bardziej nie wolno mu zrywać owoców.

powinien się uczyć”. Wnioskowania *per analogiam* i *a contrario* wzajemnie się wyłączają⁷⁵. Argumenty *per analogiam* i *a fortiori* rozszerzają zakres rozstrzygnięcia na inne sytuacje, a w przypadku argumentu *a contrario* zakres ten ograniczamy. Wnioskowanie *a contrario* stosuje się, gdy nie ma podstaw do doszukiwania się identycznego uzasadnienia aksjologicznego, jak również kiedy ustawa poprzez wspomniane zwroty sugeruje, że należy ograniczyć normę do faktów w niej wskazanych⁷⁶. Wnioskowanie z przeciwieństwa szerzej wykorzystuje się w prawie karnym i podatkowym.

Reguły wynikania instrumentalnego /wnioskowania “z celu na środki”/ polegają na założeniu, że skoro prawodawca ustanowił normę nakazującą komuś zrealizować pewien stan rzeczy, to przyjęć należy, iż wynika z tej normy norma nakazująca czynić wszystko, co jest warunkiem koniecznym zrealizowania tego stanu rzeczy /reguła instrumentalnego nakazu/ i norma zakazująca czynić cokolwiek, co jest warunkiem wystarczającym niezrealizowania się tego stanu rzeczy /dyrektywa instrumentalnego zakazu⁷⁷. Odpowiednio, jeśli zakazane jest realizowanie pewnego stanu rzeczy, to nakazane jest czynić wszystko, co jest konieczne do niezrealizowania się tego stanu rzeczy i zakazane jest czynić cokolwiek, co jest warunkiem wystarczającym zrealizowania się tego stanu rzeczy⁷⁸. Przyjęcie dyrektywy instrumentalnego nakazu i instrumentalnego zakazu jest konieczne, gdyż w przeciwnym przypadku ustanawiając nakaz zrealizowania określonego stanu rzeczy należałoby dodatkowo ustanowić normy co do wszelkich czynności, które są niezbędne do zrealizowania tego stanu rzeczy przez adresata, a to byłoby praktycznie niewykonalne.

⁷⁵ Np. jeżeli ustawa zawiera postanowienia co do synów spadkodawcy, to *per analogiam* rozciągnięć się je również na córki, a *a contrario* przyjmie się, że nie znajdują zastosowania do kobiet.

⁷⁶ Np. art. 83§1 k.c. “Nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów”. *A contrario* oświadczenie woli złożone drugiej stronie dla pozorów, ale bez jej zgody jest ważne.

⁷⁷ Np. jeżeli norma nakazuje straży pożarnej podjęcie akcji gaśniczej w przypadku pożaru, to wynika z niej norma nakazująca utrzymywanie w gotowości sprzętu strażackiego i zakazująca prowadzenia prywatnych rozmów przez telefon alarmowy.

⁷⁸ Np. zakazane jest dopuszczenie do tego, aby ujawnić pytania przed egzaminem, to z uwagi na tę normę należy zawierające je papiery odpowiednio zabezpieczyć i nie poruszać treści pytań w rozmowach.

D. KOLIZJE PRZEPISÓW PRAWNYCH

Jeżeli przepisów odnoszących się do określonej sytuacji jest zbyt wiele /odmiennie jak w przypadku luk/, to mamy do czynienia z kolizją norm prawnych usuwanych poprzez zastosowanie **reguł kolizyjnych** pierwszego i drugiego stopnia.

Reguły kolizyjne pierwszego stopnia

- **Reguła hierarchiczna** /*lex superior derogat legi inferiori*/ oznacza, że normy prawne zawarte w aktach niższego rzędu nie mogą być sprzeczne z normami pochodzącymi z aktów wyższego rzędu. Organowi stosującemu prawo przysługuje możliwość uchylenia /tylko w znaczeniu odmówienia zastosowania w danej indywidualnej sprawie/ normy prawnej niższego stopnia, jeżeli jest ona treściowo sprzeczna z normą wyższego stopnia⁷⁹.
- **Reguła chronologiczna** /*lex posterior derogat legi priori*/ stanowi, że norma wydana później uchyla treściowo sprzeczną normę wydaną wcześniej pod warunkiem, że norma późniejsza jest hierarchicznie wyższa lub równa normie wcześniejszej⁸⁰.
- **Reguła merytoryczna** /*lex specialis derogat legi generali*/ głosi, że jeśli dwie normy równorzędne w hierarchii systemu prawa są treściowo sprzeczne, przy czym jedna z nich jest o zakresie ogólnym a druga szczegółowym, to wówczas norma szczegółowa deroguje w swoim zakresie regulacji normę ogólną.

Niekiedy jednak dochodzi do sprzeczności między tymi regułami pierwszego stopnia.

Reguły kolizyjne drugiego stopnia

- W przypadku konfliktu pomiędzy regułą hierarchiczną i chronologiczną, gdy jedna z norm jest wyższego stopnia i została wydana wcześniej, a druga niższego i wydana później oraz gdy normy te są sprzeczne treściowo, norma hierarchicznie wyższa uchyla normę niższą w odniesieniu do danej sytuacji /*lex superior prior derogat legi posteriori inferiori*/.
- W przypadku konfliktu pomiędzy regułą hierarchiczną a merytoryczną, gdy jedna z norm sprzecznych treściowo jest wyżej usytuowana i jednocześnie jest normą ogólną, druga zaś

⁷⁹ Pozbawić jej mocy obowiązującej może tylko Trybunał Konstytucyjny. Normy konstytucyjne uchylają sprzeczne z nimi normy niższego rzędu tylko jeśli normy ustawowe posiadają równorzędny stopień szczególności. W innym przypadku tzn. konfliktu wcześniejszej normy ustawowej z bardziej ogólną normą konstytucyjną konieczne jest wszczęcie odpowiedniego postępowania przed TK.

⁸⁰ O tym, który akt normatywny jest wcześniejszy decyduje data ogłoszenia, a nie wydania. Normy konstytucyjne uchylają sprzeczne z nimi normy niższego rzędu tylko w stosunku do ustaw o równorzędnym stopniu szczególności. W innym przypadku tzn. konfliktu wcześniejszej normy ustawowej z bardziej ogólną normą konstytucyjną konieczne jest wszczęcie odpowiedniego postępowania przed TK.

normą szczegółową niższego rzędu, to również dominuje reguła hierarchiczna */lex superior generalis derogat legi inferiori speciali/*.

- Trzeci możliwy konflikt zachodzi, gdy norma wydana wcześniej szczegółowa jest sprzeczna z normą ogólną wydaną później i kiedy obie normy są tego samego stopnia. Dominuje tu reguła merytoryczna. Należy stosować normę szczegółową, która *ad hoc* uchyla późniejszą normę ogólną */lex posterior generalis non derogat legi priori speciali/*.

Reguły kolizyjne znajdują zastosowanie, kiedy same akty normatywne nie zawierają przepisów derogacyjnych.

Reguły interpretacyjne, inferencyjne i kolizyjne określa się mianem reguł egzegezy /regułami opracowywania tekstów prawnych/.

Kolizje przepisów w przestrzeni dotyczą z reguły kolizji między przepisami różnych państw. Każde państwo ustanawia własne przepisy kolizyjne w postaci prawa międzynarodowego prywatnego. W dziedzinie prawa cywilnego i rodzinnego przyjęta jest zasada, że w zakresie prawa osobowego – zdolności prawnej i zdolności do czynności prawnych stosowane są przepisy tego państwa, którego obywatelem jest dana osoba. W zakresie prawa rzeczowego stosuje się przepisy państwa, na terenie którego dana rzecz nieruchoma się znajduje, a w zakresie oceny umów właściwe są przepisy tego państwa, na terytorium którego miało miejsce zawarcie umowy. Zaznaczyć w tym miejscu należy, że same strony mogą poddać swe stosunki w zakresie zobowiązań umownych wybranemu przez siebie prawu.

5. FAKTY PRAWNE

Faktem prawnym nazywamy pewną zaszłość w świecie zewnętrznym, która powoduje powstanie, zmianę⁸¹ lub rozwiązanie stosunku prawnego **/skutki prawne/**⁸². Fakty prawne określone są na ogół w hipotezach norm prawnych.

Fakty prawne dzielimy na zależne od woli człowieka **/zachowania/** i niezależne od woli człowieka, czyli **zdarzenia prawne** /urodzenie, powódź, upływ czasu⁸³/.

⁸¹ W zakresie podmiotu, przedmiotu lub treści stosunku.

⁸² Niekiedy fakty prawne rodzą jedynie obowiązki lub jedynie uprawnienia, lecz nie prowadzą do powstania stosunku prawnego.

⁸³ Oczywiście o tyle, o ile norma łączy z danym zdarzeniem skutki prawne, np. jeśli dom był

Zachowania /działania i zaniechania/ mogą stanowić podejmowane bez zamiaru wywołania skutków prawnych **czyny** /dozwolone, np. prowadzenie cudzych spraw bez zlecenia, znalezienie skarbu lub niedozwolone tzw. delikty cywilne/ bądź skierowane na wywołanie skutków prawnych **akty prawne** /akty normatywne, czynności prawne, konstytutywne akty administracyjne, konstytutywne orzeczenia sądowe/.

6. STOSUNEK PRAWNY. PRAWO PODMIOTOWE

Stosunek społeczny zachodzi pomiędzy co najmniej dwiema osobami, z których przynajmniej jedna w pewien sposób oddziałuje na drugą, np. stosunek koleżeństwa. Stosunki społeczne dzielą się na **faktyczne** i **tetyczne** /stanowione/. Te ostatnie reguluje jakaś norma postępowania /np. prawna, moralna/.

Elementami stosunku prawnego są jego **strony**, **treść** i **przedmiot**. Osoby uczestniczące w **stosunku prawnym** nazywają się **stronami** stosunku prawnego. W prawie konstytucyjnym stronami stosunku mogą być państwo, organy państwowe, organy samorządu terytorialnego, obywatele. W prawie karnym podstawowymi stronami stosunku są organy wymiaru sprawiedliwości oraz sprawcy czynów, zaś w prawie cywilnym występują osoby fizyczne i prawne. Stosunki prawne mogą mieć charakter dwustronny lub wielostronny, np. w spółce cywilnej. Podmioty stosunku prawnego mogą się zmieniać, chyba że ustawa⁸⁴ lub umowa tego zakazuje.

Istotą stosunku prawnego jest, że strony mogą wzajemnie żądać od siebie określonego zachowania, czyli jednej z nich przysługuje określone uprawnienie, którego korelatem po drugiej stronie jest odpowiedni obowiązek, a więc nakaz lub zakaz. Na przykład w stosunku prawnym zobowiązaniowym wierzyciel ma prawo domagać się od dłużnika określonego zachowania się zwanego świadczeniem, a dłużnik ma obowiązek to świadczenie spełnić. Te abstrakcyjnie wyznaczone normami uprawnienia i obowiązki stanowią **treść stosunku prawnego**. I tak w stosunku prawnym kupna – sprzedaży kupujący ma uprawnienie do żądania, aby sprzedawca przeniósł na niego własność rzeczy i wydał mu rzecz, mając jednocześnie obowiązek rzecz odebrać i zapłacić sprzedawcy cenę.

ubezpieczony od skutków powodzi.

⁸⁴ Np. służebność osobista, prawo dożywocia są niezbywalne.

Zespół uprawnień funkcjonalnie ze sobą związanych i przysługujących danemu podmiotowi określa się mianem **prawa podmiotowego**⁸⁵, np. na prawo podmiotowe własności /prawo rzeczowe/ składają się uprawnienia właściciela do posiadania rzeczy, używania rzeczy, pobierania pożytków z rzeczy, rozporządzania rzeczą. Prawo podmiotowe jest bowiem przyznaną i zabezpieczoną przez **prawo w znaczeniu przedmiotowym**⁸⁶, które określa jego treść oraz wynikającą ze stosunku prawnego sferą możliwości postępowania w określony sposób⁸⁷. Zachowanie będące przedmiotem uprawnienia można bowiem, w odróżnieniu od obowiązku, podjąć lub nie podjąć. **Prawa podmiotowe dzielą się na majątkowe i niemajątkowe, zbywalne** /mogą być przeniesione na inną osobę, np. przeniesienie własności, przelew wierzytelności/ i **niezbywalne** /np. osobiste prawo autorskie/, **samoistne i akcesoryjne**⁸⁸. Prawa podmiotowe niemajątkowe to np. prawa osobiste i większość praw rodzinnych. Prawa niemajątkowe charakteryzują się tym, że są niezbywalne, nie podlegają dziedziczeniu i nie ulegają przedawnieniu. Nabycie prawa podmiotowego może być pierwotne lub pochodne. Przy **nabyciu pierwotnym** sytuacja prawna następcy prawnego jest niezależna od sytuacji poprzednika, np. nabycie własności przez zasiedzenie. Natomiast przy **nabyciu pochodnym** /np. dziedziczenie, umowne przeniesienie własności/ występuje konieczność istnienia u zbywcy tego samego lub innego prawa /o szerszym zakresie/. Skuteczność nabycia prawa przez następcę prawnego zależy od tego, czy zbywcy przysługiwało prawo przenoszone w myśl zasady, że nikt nie może przenieść na drugiego więcej praw niż sam posiada⁸⁹. **Sukcesja** /następstwo prawne/ może być **pod tytułem ogólnym**, jeżeli ma miejsce nabycie całego lub części majątku na podstawie jednego zdarzenia /np. dziedziczenie/ lub **szczególnym**, gdy dochodzi do nabycia indywidualnie oznaczonego prawa lub praw podmiotowych. Nabycie

⁸⁵ Niekiedy z prawa podmiotowego może wynikać tylko jedno uprawnienie.

⁸⁶ Tj. poszczególne przepisy prawne.

⁸⁷ Jest to więc przyznane przez porządek prawny władztwo woli. Inne teorie uznają, że prawo podmiotowe to prawnie chroniony interes bądź akcentują w myśl solidaryzmu funkcje społeczne prawa, a nawet negują prawo podmiotowe /normatywizm/, sprowadzając je do technicznej formy prawa przedmiotowego.

⁸⁸ Prawo akcesoryjne nie może istnieć bez prawa głównego, razem z nim jest przenoszone i wygasa. Podmiotem jednego prawa może być jedynie osoba, która jest jednocześnie podmiotem innego prawa. Np. zastaw czy hipoteka są prawami akcesoryjnymi w stosunku do wierzytelności, którą zabezpieczają.

⁸⁹ *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*. Pewne wyjątki od tej zasady istnieją ze względu na ochronę dobrej wiary w przypadku nabycia własności rzeczy ruchomej od osoby nie uprawnionej do rozporządzania rzeczą, jak również w sytuacji nabycia prawa przez osobę trzecią w drodze czynności prawnej odpłatnej, dokonanej na podstawie czynności prawnej pozornej.

może być także **translatywne**, gdy prawo już istniejące przechodzi w dotychczasowej postaci na nabywcę bądź **konstytutywne**, gdy podmiot uzyskuje nowe, nie istniejące dotychczas prawo⁹⁰.

Prawa podmiotowe mogą być skuteczne *erga omnes* /wobec wszystkich/, np. prawa osobiste, autorskie, wynalazcze lub rzeczowe, np. właściciel może żądać od każdej osoby, aby powstrzymała się od ingerencji mogącej przeszkadzać wykonywaniu jego prawa⁹¹. Są to tzw. prawa podmiotowe **bezwzględne**. Dają one możliwość bezpośredniego oddziaływania na przedmiot tych praw. Podmioty prawa cywilnego nie mają kompetencji do kreowania praw bezwzględnych nie odpowiadających ustawowym typom.

Prawa podmiotowe mogą być także skuteczne jedynie *in personam*, czyli względem oznaczonej osoby, np. na podstawie umowy sprzedaży sprzedawca może żądać zapłaty ceny jedynie od kupującego, a nie od osoby trzeciej. Są to prawa podmiotowe **względne** będące domeną prawa zobowiązań. Prawa podmiotowe względne dają uprawnionemu możliwość żądania spełnienia określonego świadczenia od początku ich powstania, zaś prawa podmiotowe bezwzględne dopiero z chwilą ich naruszenia przez osoby trzecie. Uprawnienie, które pozwala na domaganie się od skonkretyzowanej osoby określonego zachowania nazywa się **roszczeniem**. Jeżeli już w chwili powstania zobowiązania dłużnik zostaje w pełni zindywidualizowany, to wierzytelność od początku przyjmuje postać roszczenia. Roszczeniu przyporządkowany jest obowiązek innego określonego podmiotu. Roszczenia dzielimy na wymagalne i niewymagalne. W związku z rozszerzeniem ochrony wierzyciela może on jednak w pewnych sytuacjach podnosić roszczenia także przeciwko osobom trzecim⁹². Roszczenie może stanowić także emanację prawa podmiotowego bezwzględnego w przypadku zaistnienia konkretnego faktu naruszenia takiego prawa.

Wyróżnia się także tzw. **prawa kształtujące** dające uprawnionemu możliwość doprowadzenia przez własne działanie jednostronną czynnością prawną, bez udziału drugiej

⁹⁰ Ustanowienie służebności gruntowej jest przykładem nabycia konstytutywnego.

⁹¹ W tej koncepcji stosunku prawnego własności jedną stroną jest właściciel, a drugą wszystkie pozostałe podmioty prawa. Pozwala to uniknąć konstrukcji stosunku pomiędzy właścicielem a rzeczą, gdyż wówczas nie byłby to stosunek społeczny /a takim jest stosunek prawny/. Reprezentowany jest w nauce także pogląd nie dopatrujący się stosunku /związania/ prawnego pomiędzy podmiotem uprawnionym a wszystkimi pozostałymi, którym czegoś zakazano.

⁹² Np. w razie zawarcia umowy, której wykonanie czyni całkowicie lub częściowo niemożliwym zadośćuczynienie roszczeniu osoby trzeciej, osoba ta może żądać uznania umowy za bezskuteczną w stosunku do niej, jeżeli strony o jej roszczeniu wiedziały albo jeżeli umowa jest nieodpłatna. Uznania umowy za bezskuteczną nie można żądać po upływie roku od jej zawarcia. Należy w tym miejscu wspomnieć także skargę pauliańską.

strony stosunku prawnego, do powstania, zmiany lub ustania tego stosunku, np. wypowiedzenie umowy, przyjęcie oferty.

Przeciwstawieniu się uprawnieniu innych służą **zarzuty**. Zarzuty mogą mieć charakter dylatoryjny, czyniąc prawo uprawnionego bezskutecznym tylko przejściowo bądź charakter peremptoryjny /definitywnie; np. zarzut przedawnienia/.

Wykonywanie praw podmiotowych podlega ochronie tylko wtedy, gdy nie jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego i społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa. W przeciwnym wypadku mamy do czynienia z tzw. **nadużyciem prawa podmiotowego**, które nie korzysta z ochrony. W przypadku kolizji praw podmiotowych decyduje z reguły chwila powstania prawa⁹³ bądź złożenia wniosku o wpis do księgi wieczystej, jeżeli taki wpis jest przewidziany. Kolizję może także rozstrzygnąć sąd. Gdy suma uzyskana z egzekucji nie wystarcza na zaspokojenie wszystkich wierzycieli mających to samo pierwszeństwo, to dochodzi do proporcjonalnej redukcji ich praw.

Ochronę praw podmiotowych stanowi w prawie cywilnym **powództwo**⁹⁴ wnoszone do sądu⁹⁵ w formie szczególnego pisma procesowego /**pozwu**/ przez **powoda** przeciwko **pozwanemu**⁹⁶. Dla ochrony praw podmiotowych można zastosować także **samoobronę** /obronę konieczną i stan wyższej konieczności/ i **samopomoc**⁹⁷.

Prawa i obowiązki skierowane są na określony **przedmiot stosunku**. Przedmiotem stosunku prawnego jest zachowanie się człowieka /działanie lub zaniechanie/, do którego jedna strona jest uprawniona a druga zobowiązana⁹⁸, a czasami także pewne dobro materialne lub niematerialne, którego to zachowanie dotyczy. To dobro mogą stanowić rzeczy, zwierzęta, ciecze i gazy w stanie wolnym, nie wydobyte kopaliny, różne postacie energii, pieniądze,

⁹³ W myśl zasady *prior tempore potior iure*.

⁹⁴ Wyróżnia się powództwo o świadczenie, o ustalenie i o ukształtowanie.

⁹⁵ W prawie cywilnym państwo tylko wyjątkowo działa z urzędu. Regułą jest konieczność złożenia wniosku przez zainteresowanego.

⁹⁶ Ochrona praw osobistych może mieć charakter majątkowy lub niemajątkowy. W tym ostatnim przypadku sprowadza się do żądania zaniechania naruszania dobra i usunięcia jego skutków, bez względu na to czy ktoś za naruszenie dobra ponosi winę. Może także nastąpić przyznanie zainteresowanemu zadośćuczynienia za krzywdę.

⁹⁷ Samopomoc polega na zabezpieczeniu roszczenia, a więc np. prawo pozwala zająć cudze zwierzę, które wyrządza szkodę na gruncie, użyć samopomocy w celu przywrócenia utraconego posiadania bądź zapobieżenia wyniesieniu objętej zastawem ustawowym rzeczy przez najemcę.

⁹⁸ Np. dokonanie określonej czynności prawnej jako przedmiot umowy zlecenia, wydanie rzeczy, zapłacenie ceny.

papiery wartościowe ucieleśniające różne prawa majątkowe /weksel, czek, akcja, obligacja, konosament⁹⁹, zorganizowane kompleksy majątkowe /przedsiębiorstwo¹⁰⁰, gospodarstwo rolne/, zbiory rzeczy /np. zbiór książek/, dobra intelektualne¹⁰¹ /utwory literackie, naukowe, artystyczne, wynalazki, wzory użytkowe, znaki towarowe/, dobra osobiste /zdrowie, wolność, cześć, swoboda sumienia, nazwisko, wizerunek, tajemnica korespondencji, nietykalność mieszkania/. W kodeksie cywilnym odróżnia się pojęcie **mienia i majątku**. Mienie to własność i inne prawa majątkowe, a więc aktywa danego podmiotu. Pojęcie majątku obejmuje także obowiązki majątkowe /pasywa/.

Oprócz różnic podmiotowych **stosunki prawne wyróżnia metoda regulacji**.

Stosunki cywilnoprawne charakteryzują: równorzędność stron, dobrowolność nawiązania stosunku, swoboda określania przez strony przedmiotu i treści stosunku /większość przepisów prawa cywilnego ma charakter dyspozytywny/, rodzaj sankcji /egzekucyjna, nieważności/ oraz z nielicznymi wyjątkami – majątkowy charakter.

Stosunki prawnoadministracyjne cechują: nierównorzędność stron, gdyż jedną ze stron tego stosunku jest zawsze organ administracji państwowej wyposażony w uprawnienia władcze /tzw. *imperium*¹⁰², możliwość braku dobrowolności nawiązania, określenie przedmiotu i treści normami bezwzględnie stosowanymi, sankcja egzekucyjna, posiłkowo – karna.

⁹⁹ Bez posiadania dokumentu nie jest możliwa realizacja tego prawa. Wyróżnia się papiery wartościowe imienne /przenoszone w drodze przelewu/, na zlecenie /przenoszone przez indos/ i na okaziciela /przenoszone przez wydanie/.

¹⁰⁰ **Przedsiębiorstwo** to zorganizowany zespół składników materialnych i niematerialnych przeznaczonych do prowadzenia działalności gospodarczej. Obejmuje ono w szczególności: a/ oznaczenie indywidualizujące przedsiębiorstwo lub jego wyodrębnione części; b/ własność nieruchomości lub ruchomości, w tym urządzeń, materiałów, towarów i wyrobów oraz inne prawa rzeczowe do nieruchomości lub ruchomości; c/ prawa wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości oraz prawa do korzystania z nieruchomości lub ruchomości wynikające z innych stosunków prawnych; d/ wierzytelności, prawa z papierów wartościowych i środki pieniężne; e/ koncesje, licencje i zezwolenia; f/ patenty i inne prawa własności przemysłowej; g/ majątkowe prawa autorskie i majątkowe prawa pokrewne; h/ tajemnice przedsiębiorstwa; i/ księgi i dokumenty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej.

¹⁰¹ Dobrem intelektualnym jest duch, a nie materialna postać, która go utrwała. Należy odróżnić utwór literacki jako wytwór intelektu od egzemplarza książki, w którym jest on utrwalony.

¹⁰² Drugą zaś stroną stosunku administracyjno-prawnego mogą być obywatel, osoba prawna, instytucja państwowa, organizacja społeczna bądź inny organ administracji, ale hierarchicznie niższy. Organ administracyjny może w związku z *imperium* jednostronnie kształtować sytuację prawną drugiej strony stosunku oraz stosować przymus państwowy dla realizacji wydanych aktów. Władztwo administracyjne odróżnia administrację publiczną od prywatnej.

Stosunki prawnokarne oprócz nierównorzędności stron i regulacji bezwzględnie stosowanej odznaczają się tym, że nawiązywane są w wyniku popełnienia przez sprawcę czynu zabronionego, a grożące sankcje mają charakter represyjny /karny/.

7. SYSTEMATYKA PRAWA

Prawo dzieli się na szereg działów zwanych gałęziami. Podstawę podziału prawa na gałęzie stanowi rodzaj regulowanych stosunków społecznych /kryterium przedmiotowe/. Stosunki te powinny być jednorodne i odpowiednio doniosłe. Znaczenie mają także zastosowana metoda regulacji /cywilno-prawna, administracyjno-prawna lub prawno-karna¹⁰³, instytucje i zasady prawne wiodące dla danej gałęzi. Przed przedstawieniem poszczególnych gałęzi prawa należy wspomnieć o najogólniejszych podziałach prawa na publiczne i prywatne, materialne i formalne, międzynarodowe i wewnętrzne.

Prawem publicznym wedle najstarszych koncepcji jest to, które ma na celu interes państwa, **prywatnym** zaś to, które chroni interes jednostki. Współcześnie niektórzy uważają, że te normy, które regulują stosunki między państwem i obywatelami oraz między organami państwowymi stanowią prawo publiczne, natomiast prywatnym są normy odnoszące się do stosunków pomiędzy obywatelami. Inni do prawa publicznego zaliczają normy odnoszące się do stosunków, w których jedna strona ma uprawnienia władcze wobec drugiej, zaś prywatne odnoszą do stosunków równorzędnych podmiotów. Kolejna koncepcja zalicza do prawa publicznego te normy, których naruszenie powoduje automatyczną interwencję państwa. Naruszenie norm prawa prywatnego powodowałoby reakcję organów państwa dopiero na wniosek. Uwzględniając /ale jedynie generalnie/ powyższe kryteria, prawem publicznym jest prawo konstytucyjne, administracyjne, finansowe, karne i procesowe, zaś prywatnym – prawo cywilne.

Do **prawa materialnego** zalicza się te normy, które ustanawiają prawa i obowiązki, zaś normy **prawa formalnego** odnoszą się do trybu ich realizacji /**prawo procesowe**/ oraz organizacji i kompetencji aparatu, który się tym zajmuje /**prawo ustrojowe**/.

Prawo międzynarodowe publiczne reguluje stosunki wzajemne pomiędzy państwami i organizacjami międzynarodowymi. **Prawo wewnętrzne** /konstytucyjne, administracyjne, karne, cywilne i in./ odnosi się do stosunków pomiędzy podmiotami prawa krajowego. Z uwagi na pominięcie w dalszej części opracowania zagadnień prawa międzynarodowego publicznego

¹⁰³ Pewne stosunki społeczne regulowane są przy użyciu kilku metod jednocześnie.

poniżej poświęcono nieco więcej miejsca zagadnieniom tej gałęzi prawa. W stosunkach międzynarodowych nie ma prawodawcy na podobieństwo wewnętrznego ustawodawcy. Źródłem prawa w prawie międzynarodowym są umowy międzynarodowe¹⁰⁴, zwyczaje międzynarodowe, ogólne zasady prawa uznane przez narody cywilizowane i prawotwórcze uchwały organizacji międzynarodowych. Zwyczaje znajdują zastosowanie w stosunku do państw nie związanych umową. Sankcje w prawie międzynarodowym tylko wyjątkowo /wymagana decyzja Rady Bezpieczeństwa/ mogą polegać na zastosowaniu środków przymusu, np. interwencji zbrojnej. Na ogół mają one charakter retorsji /odwetu/, embarga, zerwania stosunków dyplomatycznych lub gospodarczych, zawieszenia państwa w prawach członka organizacji międzynarodowej lub wykluczenia z niej itp. Prawo międzynarodowe zajmuje się regulacją źródeł tego prawa, organizacji i funkcjonowania organizacji międzynarodowych, ochrony praw człowieka, pokojowego załatwiania sporów międzynarodowych. Wzajemny stosunek pomiędzy prawem wewnętrznym a prawem międzynarodowym publicznym należy do prawa wewnętrznego poszczególnych państw.

Największą uniwersalną organizacją międzynarodową utworzoną /1945 r. – Karta NZ/ w celu utrzymania międzynarodowego pokoju, rozwijania współpracy międzynarodowej oraz poszanowania praw człowieka jest **Organizacja Narodów Zjednoczonych**. Organami ONZ są: Zgromadzenie Ogólne ONZ, Rada Bezpieczeństwa, Rada Gospodarczo-Społeczna, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości i Sekretariat ONZ jako główny organ administracyjny z Sekretarzem Generalnym na czele. **Zgromadzenie Ogólne ONZ** omawia wszelkie sprawy wchodzące w zakres Karty ONZ, zwraca uwagę Radzie Bezpieczeństwa na sytuacje mogące zagrażać międzynarodowemu pokojowi lub bezpieczeństwu. Uchwały Zgromadzenia Ogólnego zapadają zwykłą większością głosów. Jedynie w sprawach utrzymania pokoju i bezpieczeństwa, członkostwa i budżetu decyzje wymagają większości 2/3 oddanych głosów. **Rada Bezpieczeństwa** podejmuje większością 9 głosów akcje /w tym interwencje zbrojne/ w razie zagrożenia pokoju i aktów agresji. Rada Bezpieczeństwa składa się z 5 członków stałych i 10 niestałych. Członkowie stali /Chiny, Francja, USA, Rosja, Wielka Brytania/ dysponują prawem weta. Wstrzymanie się od głosu stałego członka Rady nie uniemożliwia podjęcia decyzji. **Rada Gospodarczo-Społeczna** koordynuje współdziałanie ONZ z organizacjami wyspecjalizowanymi. **Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości** w

¹⁰⁴ Np. traktat, konwencja, układ, pakt, protokół, karta, deklaracja, porozumienie. Umowy międzynarodowe mogą dopuszczać przystąpienie do nich innych państw /umowy otwarte/ lub nie przewidywać takiej możliwości /umowy zamknięte/. Podstawową zasadą prawa międzynarodowego jest zasada dotrzymania umów – *pacta sunt servanda*.

Hadze rozstrzyga ostatecznie spory międzynarodowe. **Sekretariat ONZ** składa się z wybieranego na 5 lat **Sekretarza Generalnego** i podległego mu personelu. Sekretariat spełnia funkcje administracyjno-techniczne. Sekretarz Generalny natomiast zarządza majątkiem organizacji, przygotowuje projekt jej budżetu, mianuje jej personel i zwraca uwagę Radzie Bezpieczeństwa na każdą sprawę stanowiącą zagrożenie bezpieczeństwa i pokoju. Z ONZ są związane **rządowe** organizacje wyspecjalizowane: **Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa /FAO/**, **Międzynarodowa Organizacja Pracy /ILO/**, **Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury /UNESCO/**, **Międzynarodowy Fundusz Walutowy /IMF/**, **Światowa Organizacja Zdrowia /WHO/**. Organizacją regionalną o podobnych do ONZ celach jest **Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie /OBWE/**.

Do organizacji **pozarządowych**, w przeciwieństwie do rządowych, mniej sformalizowanych i niepowstających w drodze umowy międzynarodowej zaliczają się m.in. Amnesty International, Komitet Helsiński i Międzynarodowy Czerwony Krzyż.

Prawem międzynarodowym w odniesieniu do państw członkowskich Unii Europejskiej nie jest **prawo europejskie**. Z racji integracji Polski z Unią Europejską przedstawiono także krótką charakterystykę prawa i instytucji unijnych. Prawo europejskie składa się z prawa pierwotnego będącego swoistą konstytucją Wspólnoty /traktaty założycielskie, zasady systemu prawnego Unii Europejskiej/ oraz prawa pochodnego tworzonych przez organy Wspólnoty bądź w wyniku zawierania umów międzynarodowych z państwami trzecimi¹⁰⁵. Prawo pochodne nie może być sprzeczne z prawem pierwotnym i musi opierać się na jego upoważnieniu. Podstawowym aktem prawnym, niejako ustawą, Wspólnoty jest stosowane bezpośrednio i co do wszystkich elementów – **rozporządzenie**. Zawiera ono normy o charakterze generalnym i abstrakcyjnym. W przeciwieństwie do rozporządzenia, **dyrektywy** wiążą jedynie państwo¹⁰⁶ i tylko co do osiągnięcia określonego celu i terminu w jakim ma ono nastąpić. Sposób realizacji tego celu /forma i środki/ przez wydanie przepisów krajowych został pozostawiony organom danego państwa. Rozporządzenia i dyrektywy skierowane do wszystkich państw członkowskich publikowane są w **Dzienniku Urzędowym Wspólnoty** i wchodzi w życie w braku innego

¹⁰⁵ Wspomniane umowy międzynarodowe mają pierwszeństwo przed zwykłym, pochodnym prawem wspólnotowym.

¹⁰⁶ Dyrektywa nie musi mieć zasięgu wspólnotowego. Może być adresowana tylko do jednego państwa.

postanowienia – dwudziestego dnia po ich ogłoszeniu. **Decyzje** z kolei mają charakter indywidualny i konkretny, są bezpośrednio stosowane, a mogą być skierowane do osób fizycznych, prawnych oraz państw członkowskich. Wiążą one w całości, ale tylko swojego adresata. **Zalecenia i opinie** nie są wiążące i służą interpretacji prawa wewnętrznego. Mogą być skierowane zarówno do państwa, jak i podmiotów prawa krajowego. Zalecenie, w przeciwieństwie do opinii, ma bardziej kategoryczny charakter. Żaden przepis prawa wewnętrznego, nawet rangi konstytucyjnej, nie posiada prymatu przed prawem wspólnotowym. Ta **zasada prymatu prawa europejskiego** nie eliminuje jednak zastosowania sprzecznego prawa wewnętrznego, jeżeli kompetencja w danym zakresie przysługuje wyłącznie państwu członkowskim /tzw. prymat w zastosowaniu, a nie w ważności/. **Zasada subsydiarności** stanowi, że w zakresie, który nie podlega jej wyłącznej kompetencji, Wspólnota podejmuje działania tylko wówczas i w takim zakresie, w jakim nie mogą one być wystarczająco zrealizowane przez państwa członkowskie. Zasada subsydiarności ma także aspekt, który nie pozwala na wydanie rozporządzenia, jeżeli ten sam cel można osiągnąć za pomocą dyrektywy. Prawo europejskie podlega wykładni i kontroli legalności Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości. Stosuje on wykładnię literalną, systematyczną oraz celowościową. Prawo europejskie, jak już wspomniano, nie jest traktowane jako prawo międzynarodowe i nie podlega ratyfikacji.

Organizacją ponadnarodową jest **Wspólnota Europejska**, której prawo ma pierwszeństwo przed prawem wewnętrznym państw – członków. Zakres działania Wspólnoty Europejskiej obejmuje wszystkie sprawy gospodarcze z wyjątkiem wykorzystania energii atomowej oraz węgla i stali /EWEA, EWWiS/. Traktat z Maastricht z 1992 r. powołał **Unię Europejską**, która ma realizować wspólną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa oraz ekonomiczno-monetarną. Prawo unijne reguluje podział kompetencji między Unią Europejską a państwami członkowskimi w oparciu o zasadę legalizmu, subsydiarności i proporcjonalności. Unia działa zatem jedynie w ramach przyznanych jej traktatem uprawnień, w zakresie w jakim cele proponowanych działań nie mogą być skutecznie osiągnięte przez państwa członkowskie oraz przy założeniu, że jej działania nie mogą wykraczać poza to, co jest niezbędne dla realizacji celów określonych Traktatem. W obrębie państw-członków Unii nie ma barier celnych, istnieje swobodny przepływ osób i siły roboczej, kapitału i usług, swoboda prowadzenia działalności gospodarczej, obowiązuje wspólna polityka rolna oraz zasadniczo unia walutowa /euro/. Jedyne ograniczenia mogą dotyczyć swobodnego poruszania się pracowników, swobody przepływu usług i prowadzenia działalności gospodarczej ze względu na porządek, bezpieczeństwo i zdrowie publiczne /tzw. klauzula *ordre public*/. Swoboda przepływu pracowników nie

obowiązuje w administracji publicznej. Zakazana jest jakakolwiek dyskryminacja, obowiązuje zasada równości podmiotów na rynku i wolnej konkurencji. Zakres zainteresowania Unii obejmuje także kulturę, ochronę zdrowia, ochronę konsumenta itp. Formowana jest wspólna polityka w zakresie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych oraz współpraca policyjna i sędziowska w sprawach karnych. Porządek ustrojowy Unii Europejskiej opiera się na zasadach wolności, demokracji, przestrzeganiu praw człowieka i podstawowych wolności, rządach prawa. Organami Wspólnoty Europejskiej są: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska, Parlament Europejski, Trybunał Kontroli Budżetowej i Europejski Trybunał Sprawiedliwości. **Rada Europejska** składa się z głów państw lub szefów rządów oraz ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich, zbiera się co najmniej raz na pół roku i określa ogólne, strategiczne kierunki rozwoju Unii i polityki unijnej. Decyzje podejmowane są jednogłośnie w drodze kompromisu. **Rada Unii Europejskiej** jako najwyższy organ Wspólnoty posiada kompetencje prawodawcze - wydaje rozporządzenia, decyzje, dyrektywy, zalecenia i opinie. Rada ta koordynuje politykę gospodarczą i finansową krajów członkowskich i wspólnie z Parlamentem Europejskim określa budżet Unii. Składa się ona z ministrów krajów członkowskich, w zależności od omawianych spraw. Przewodnictwo w Radzie zmienia się co 6 miesięcy. **Komisja Europejska** z siedzibą w Brukseli jest organem wykonawczo-zarządzającym i reprezentującym Wspólnotę, realizuje jej budżet, wydaje rozporządzenia, decyzje, dyrektywy, zalecenia i opinie, posiada inicjatywę prawodawczą w zakresie aktów Rady Unii Europejskiej. Komisja Europejska kontroluje przestrzeganie prawa unijnego przez instytucje unijne i państwa członkowskie. W skład Komisji Europejskiej wchodzi komisarze /każdy do określonych spraw/ powoływani na 5 lat przez rządy krajów członkowskich przy współudziale Parlamentu Europejskiego. Istotną rolę w pracach Komisji odgrywa jej Przewodniczący. W skład Komisji musi wchodzić przynajmniej jeden obywatel państwa członkowskiego, ale nie więcej niż dwóch obywateli tego samego państwa. Uchwały podejmowane są bezwzględną większością głosów. **Parlament Europejski** w Strasburgu składa się z 626 deputowanych wybieranych na 5 lat w powszechnych, bezpośrednich, równych i tajnych wyborach organizowanych we wszystkich państwach członkowskich. Mandat deputowanego ma charakter wolny. Parlament Europejski powołany jest dla omawiania działalności Wspólnoty, m.in budżetu. Nie może on jednak samodzielnie stanowić aktów prawnych. Działając razem z Radą wydaje rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, zalecenia i opinie. Pełni on głównie funkcję kreacyjną i kontrolną w szczególności odnośnie Komisji Europejskiej, w stosunku do której ma możliwość zgłoszenia interpelacji i *votum* nieufności. Parlament podejmuje uchwały bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej 1/3

deputowanych. Większość kwalifikowana wymagana jest w przypadku uchwalania budżetu i *votum* nieufności. Ani członkowie Komisji Europejskiej, ani członkowie Parlamentu Europejskiego, w przeciwieństwie do członków Rady Unii Europejskiej, nie podlegają rządowi państw, z których pochodzą. **Europejski Trybunał Sprawiedliwości** w Luksemburgu zapewnia jednolitość stosowania prawa unijnego poprzez jego wykładnię i odkrywanie zasad systemu prawnego Unii Europejskiej, rozstrzyga spory wynikłe między państwami członkowskimi lub między nimi a organami Unii, spory między Wspólnotą a jej funkcjonariuszami oraz orzeka o zgodności ustawodawstwa Rady Unii Europejskiej i Komisji Europejskiej z układami założycielskimi. Trybunał ten składa się z 15 sędziów, powoływanych na 6 lat. Sędziowie Trybunału są niezawisli i posiadają immunitet. Sprawy o mniejszym znaczeniu rozstrzyga **Sąd Pierwszej Instancji**. **Trybunał Obrachunkowy** zajmuje się kontrolą finansowej działalności Wspólnoty. Jego 15 członków na 6 lat mianuje Rada Unii Europejskiej po zasięgnięciu opinii Parlamentu Europejskiego.

Prawo konstytucyjne to zespół norm regulujących podstawowe zasady ustrojowe, strukturę i kompetencje najważniejszych organów państwowych, podstawowe prawa, wolności i obowiązki obywateli, zasady wyboru do organów przedstawicielskich, zasady tworzenia prawa oraz wzajemne relacje pomiędzy prawem wewnętrznym a prawem międzynarodowym. Podstawowym źródłem prawa konstytucyjnego jest Konstytucja RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. przyjęta przez Naród w referendum dnia 25 maja 1997 r. Do źródeł prawa konstytucyjnego zaliczyć należy też szereg ustaw regulujących zagadnienia szczegółowe, np. ustawę z 29 czerwca 1995 r. o referendum, ustawę z 12 kwietnia 2001 r. – Ordynacja wyborcza do Sejmu RP i do Senatu RP i in., jak też uchwały normatywne izb parlamentu w postaci Regulaminu Sejmu /z 30 lipca 1992 r./ i Regulaminu Senatu /z 23 listopada 1990 r./.

Prawo administracyjne to zespół norm regulujących strukturę i kompetencję organów administracji państwowej /od rządu do organów terenowych/ i organów samorządu terytorialnego oraz stosunki prawne powstające w toku organizatorskiej, wykonawczej – zarządzającej i władczej działalności tych organów, jeśli chodzi o praktyczną realizację zadań państwa, w wielu różnych dziedzinach życia społecznego /prawo budowlane, wodne, sanitarne, oświatowe, o służbie wojskowej, o aktach stanu cywilnego i in./. Samo pojęcie administracji państwowej definiuje się często w sposób negatywny, stwierdzając, że jest to każda działalność państwowa nie będąca ustawodawstwem ani sądownictwem. Trudno jest oddzielić prawo administracyjne od konstytucyjnego w zakresie norm określających strukturę i kompetencję organów administracji publicznej – rządowej i samorządowej. Wielość i różnorodność źródeł

prawa administracyjnego oraz częste jego zmiany spowodowały brak kodyfikacji prawa administracyjnego materialnego. Administracyjne prawo gospodarcze określa się mianem prawa gospodarczego publicznego i dotyczy stosunków prawnych powstałych w wyniku ingerencji państwa w gospodarkę. Podstawowymi zasadami tego prawa są wolność działalności gospodarczej i działanie przedsiębiorców na równych prawach. W zakresie prawa gospodarczego publicznego zasadnicze znaczenie mają ustawa Prawo działalności gospodarczej z 19 listopada 1999 r., ustawa o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym i ochronie konsumentów z 24 lutego 1990 r., ustawa o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji z 16 kwietnia 1993 r. i wiele innych. Do prawa gospodarczego publicznego zalicza się również odnoszące się do działalności gospodarczej przepisy prawa konstytucyjnego i finansowego i karnego.

Prawo finansowe to zespół norm regulujących gromadzenie środków pieniężnych przez państwo oraz ich podział i wydatkowanie, a także określających strukturę i tryb działania organów i instytucji finansowych. Reguluje ono zasady i tryb sporządzania i wykonywania budżetu /roczny plan dochodów i wydatków państwa/, podatki, cła, obrót dewizami, ubezpieczenia. Dawniej prawo finansowe stanowiło część prawa administracyjnego. Posługuje się bowiem metodą regulacji przewidującą nierównorzędność podmiotów – sprawy rozpatrywane są w toku postępowania administracyjnego. I tak np. organizację i działalność banku regulują przepisy prawa finansowego, ale stosunki banku z klientami, np. umowę kredytową czy umowę rachunku bankowego – prawo cywilne. Podobnie jeśli chodzi o instytucje ubezpieczeniowe; problematykę organizacyjno – administracyjną /zezwoenia, gospodarka finansowa ubezpieczyciela, kapitał rezerwowo/ reguluje prawo finansowe, a umowę ubezpieczenia – prawo cywilne.

Prawo cywilne¹⁰⁷ to zespół norm regulujących z reguły stosunki majątkowe dotyczące korzystania z rzeczy i innych dóbr oraz polegające na wymianie dóbr i usług, jak również niektóre stosunki osobiste /np. prawo rodzinne/ pomiędzy równorzędnymi¹⁰⁸, autonomicznymi podmiotami. Z autonomiczności woli podmiotów prawa cywilnego wynika, że relacje między nimi kształtują one same, kierując się własnymi interesami, w zakresie regulowanym przepisami dyspozytywnymi. Jej przejawem jest zasada wolności umów. Prawo cywilne obejmuje zagadnienia ogólne, a więc zagadnienia wspólne dla wszystkich działów prawa

¹⁰⁷ Termin “prawo cywilne” pochodzi z prawa rzymskiego, w którym *ius civile* oznaczało prawo obywateli rzymskich i przeciwstawiano go *ius gentium*, czyli prawu obowiązującemu wszystkich mieszkańców imperium.

¹⁰⁸ Prawo cywilne znajduje zastosowanie do osób fizycznych, osób prawnych i w układzie mieszanym.

cywilnego /problematyka czynności prawnych, przedstawicielstwa, przedawnienia i in./, prawo rzeczowe, prawo zobowiązań, prawo spadkowe, prawo rodzinne, prawo handlowe, prawo na dobrach niematerialnych /prawo autorskie, prawo własności przemysłowej/, prawo wekslowe i czekowe, prawo międzynarodowe prywatne¹⁰⁹. Głównymi źródłami prawa cywilnego materialnego są Kodeks cywilny z 23 kwietnia 1964 r., Kodeks spółek handlowych z 15 września 2000 r., Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 25 lutego 1964 r., Ustawa o księgach wieczystych i hipotece z 6 lipca 1982 r. i in. Niestety Kodeks cywilny nie normuje całości obszernej problematyki stosunków cywilnoprawnych. Także prawo wekslowe i czekowe, autorskie i prawo własności przemysłowej uregulowane są odrębnymi ustawami.

Prawo gospodarcze prywatne obejmuje te normy prawa cywilnego, które regulują ustrój podmiotów gospodarczych /przedsiębiorców/ i stosunki prawne pomiędzy nimi. Prawna regulacja różnicuje wymagania stawiane przedsiębiorcom w zależności od charakteru obrotu. Inne są one w obrocie powszechnym, inne w jednostronnie profesjonalnym /ochrona konsumenta/, a jeszcze inne w układzie dwustronnie profesjonalnym /podwyższone wymagania rzetelności i szybkości/.

Prawo pracy to zespół norm regulujących stosunki pomiędzy pracodawcą a pracownikiem na tle świadczonej pracy. Ma ono charakter kompleksowy, gdyż obejmuje normy zarówno prywatno-, jak i publicznoprawne. Stosunki wynikające z prawa pracy opierają się na zasadzie równorzędności. Kodeks pracy z 26 czerwca 1974 r. reguluje powstanie i ustanie stosunku pracy, obowiązki pracownika i pracodawcy, odpowiedzialność za ich naruszenie, czas pracy, urlopy wypoczynkowe, ochronę pracy młodocianych i kobiet, bezpieczeństwo i higienę pracy, świadectwa pracy. Spory ze stosunku pracy rozstrzygają komisje pojednawcze i sądy pracy według zasad postępowania cywilnego.

Prawo karne to zespół norm określających ogólne zasady odpowiedzialności karnej, poszczególne typy czynów zabronionych i grożących za nie kar. Prawo karne ochrania wyjęte przed nawias stosunki z różnych dziedzin życia społecznego. Przedmiotem ochrony są dobra prawne /np. życie, zdrowie, własność/¹¹⁰. Oprócz funkcji ochronnej prawo karne pełni również funkcje sprawiedliwościową, prewencyjną, represyjną i gwarancyjną. Zgodnie z zasadą

¹⁰⁹ **Prawo międzynarodowe prywatne** zawiera normy o charakterze odsyłającym wskazujące system prawny, który ma być zastosowany, jeśli jakkolwiek element stosunku prawnego /strona, przedmiot/ znajduje się za granicą. Prawo międzynarodowe prywatne jest zatem prawem wewnętrznym, określającym, kiedy prawo obce może być stosowane w sprawach prawa prywatnego.

¹¹⁰ Od przedmiotu ochrony należy odróżnić przedmiot wykonawczy. Przedmiotem ochrony w przypadku przestępstwa pobicia jest zdrowie i życie człowieka, a przedmiotem wykonawczym konkretny pobity człowiek.

humanitaryzmu wymagania stawiane przez przepisy nie mogą przekraczać przeciętnych ludzkich możliwości, a kary nie powinny poniżać karanego. Podstawowym źródłem prawa karnego materialnego jest Kodeks karny z 6 czerwca 1997 r. Szczególnym działem prawa karnego jest prawo karne wojskowe, prawo nieletnich, prawo karne skarbowe i prawo wykroczeń.

Prawo procesowe /cywilne, karne bądź administracyjne/ pozwala na realizację norm prawa materialnego przez to, że reguluje właściwość oraz tryb postępowania organów wymiaru sprawiedliwości bądź administracyjnych, a także sposób działania osób występujących przed tymi organami. Prawo procesowe jest prawem publicznym. Głównymi źródłami prawa procesowego są: Kodeks postępowania cywilnego z dn. 17 listopada 1964 r., Kodeks postępowania karnego z dn. 6 czerwca 1997 r. i Kodeks postępowania administracyjnego z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania cywilnego ma zastosowanie nie tylko przy rozstrzyganiu spraw z zakresu prawa cywilnego, ale również z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, prawa pracy i ubezpieczeń społecznych i in.